

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Diplomski rad

**Kvantni aktivizam:
kulturnoantropološki pristup odnosu vjere i znanja**

Studentica: Nataša Bošnjaković

Mentorice: dr. sc. Marijana Belaj, izv. prof.
dr. sc. Ana-Marija Vukušić, znanstv. sur.

Zagreb, siječanj 2017.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam terensko istraživanje *Kvantni aktivizam: kulturnoantropološki pristup odnosu vjere i znanja* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorica dr. sc. Marijane Belaj, izv.prof. i dr. sc. Anamarije Vukušić, znanstvene suradnice. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studentice:

SADRŽAJ

1. Uvod	5
2. Pomak u diskursu svetog	6
2.1. <i>New age</i>	7
3. Život kao i subjektivan život	12
3.1. Religija i duhovnost	13
3.2. Kršćanstvo i kvantni aktivizam	14
3.2.1. Teorijske osnove kvantnog aktivizma	16
3.2.2. Prakse, autori, institucije, sljedbenici	17
3.2.3. Bog ili bohr, vjerujem ili znam?	19
4. Terenski rad	27
5. Sinteza terenskog iskustva	33
6. Svijest	37
6.1. Fenomenologija	40
6.2. Kulturna biologija	45
7. Zaključak	50
8. Literatura	53
Sažetak	57
<i>Summary</i>	58

1. UVOD

Potaknuta djelom Paula Heelasa, Linde Woodhead i skupine autora *The Spiritual Revolution: Why Religion Is Giving Way to Spirituality (Religion and Spirituality in the Modern World)* (2005) u ovom se radu bavim propitivanjem pojmova *život kao* (Heelas i Woodhead 2005:3) te *subjektivan život* (Heelas i Woodhead 2005:3) koje, nakon što objašnjavam temeljnim odrednicama, dovodim u vezu s kategorijama religije i duhovnosti te nadalje svodim na odnos religije kao organiziranog sustava i pokreta *new age*. S obzirom na opširnost pojma religije odlučujem se za primjer uzeti kršćanstvo kao najzastupljeniju religiju u kulturnom prostoru u kojem istražujem. S druge strane, s obzirom na ukupnost pravaca koje čine pokret *new age*, odlučujem se za pojavu kvantnog aktivizma jer po svojim temeljnim postavkama i življenim praksama predstavlja najveći kontrast kategoriji kršćanstva, uz dodatnu činjenicu što mi se, s obzirom na geografsko područje u kojem provodim istraživanje, ujedno pokazao i kao najpristupačniji izvor.

Cilj mi je provjeriti Heelasove i Woodheadine tvrdnje pripisane praksama i ontološkim postavkama *života kao*; proces subjektifikacije kroz služenje vanjskom autoritetu i *subjektivnog života*; ostvarenje subjekta kroz oslobođenje od uvjetovanosti socijalnom strukturom i pripadajućih joj tekućih društvenih obrazaca (Heelas i Woodhead 2005:3-9).

Kako bih ispitala navedeno, terensko istraživanje izvodim na temelju metode promatranja uz sudjelovanje provedenog u zajednici katolika Rovinja te susretu grupe kvantnih aktivista u Buzetu. Osim spomenutog, metodom intervjua ispitujem po šest predanih praktikanata za svaku od dviju navedenih opcija, kršćanstva i kvantnog aktivizma.

Shodno iskustvu terenskog rada i stečenim uvidima, dobivene rezultate interpretiram i raspravljam u narednim poglavljima posvećujući posebnu pažnju pojmu svijesti.

Pojam zahvaćam s redukcionističko-materijalističkog stajališta neuroznanosti, budističke škole Srednjeg puta, kvantne mehanike, filozofskog i biološkog fenomenološkog pristupa što na koncu zaokružujem kulturnoantropološkom analizom procesa subjektifikacije unutar diskursa novodobne duhovnosti zapadnog neoliberalnog kapitalizma.

2. POMAK U DISKURSU SVETOG

Iz samog središta McLuhannove galaksije, točke gdje distinkcija odaslanog i pošiljatelja svesrdno blijedi, pomne progresije hiper digitalizacije svakog segmenta ljudske decertauovske svakodnevnice, vremena Saleceline¹ tiranije izbora poodmaklog neoliberalnog kapitalizma za kojeg već dosadno čekamo da iščezne, te ere galopirajućih sila globalizacije s tiho utkanim nadama u nestanak granica i zaborava bolne Drugosti, primjećujem, ovdje u svojoj maloj postsocijalističkoj domovini, kako sve ono čemu su me učili kroz odrastanje teško pronalazim u aktualnosti vremena i prostora u kojem djelujem, bilo u miljeu praktičnog bilo virtualnog.

Vrijednosti služenja, poslušnosti, pokajanja, strahopoštovanja, solidarnosti, ispunjavanja društvenih normi, ljubavi prema obitelji i domovini, bespogovornog prigrbljivanja religije dobivene po rođenju, štovanja autoriteta, veličanja logike kartezijanskog prizvuka i esencijalističke svijesti o vlastitim korijenima ili pak njegovanja vezanosti za porijeklo, predanog ispunjavanja značajki *homo fabera* žarom protestantske etičnosti, poštivanja granica i definicija identiteta koji je povijesnim kontinuumom uz često krvav generacijski trud postao dovoljno stamen da opravda, objasni, vrednuje i iznimnom jasnoćom kategorizira svakog od nas kao pripadnika neke nacije, etnije, spola, roda, klase, političkog ili religijskog opredjeljenja ostaju pridjevima nekih udaljenih socijalnih struktura.

Svi navedeni elementi danas vrlo vjerojatno aludiraju na program neke ozbiljne desno orijentirane političke opcije ili su negativno konotirani prizvuci uvijek nedobrodošlih nacionalističkih diskursa. Ili, žive kao vezivno tkivo sjećanja na neka prošla, zaostala, davna vremena. A najčešće, u žargonu, ostaju samo karakteristike jedne zatvorene ili tradicionalne osobe.

Ono što zauzima prijeku važnost na ljestvici poželjnih vrijednosti, danas postaju kvalitete individualnosti i novih sloboda; slobode od svega pa i od samoga sebe.

Zašto su vrijednosti koje su unatrag tridesetak godina bile opće prihvaćene najednom dobile potpuno novi zamah? Koje su implikacije tih promjena? Što se zapravo promijenilo?

S tog mjesta krećem u razmišljanje i propitivanje promjena koje su oblikovale suvremene sociokulturne procese te vrijednosti koje su danas prihvaćene kao odlike suvremenog subjekta, kao kreatora, agensa i nositelja tekućih društvenih obrazaca.

U promišljanjima o pomaku vrijednosti s, kako sam sebi objasnila, "služenja

1 Renata Salecl, slovenska filozofkinja, autorica knjige *Tiranija izbora* (2012).

izvanjskome" prema nekim puno intimnijim, pounutrenijim i individualnijim osobinama uviđam kako se promjene koje primjećujem zapravo vežu uz nešto neopipljivo, nematerijalno, nisu dio tehnologije ili neke nove institucije. To su promjene duha, ili točnije, promjene poimanja kategorije vlastitosti, sebe, te okoline u kojoj sâm "ja" egzistira.

Najkonkretnije objašnjenje svojih razmatranja o promjeni poimanja pronalazim u već spomenutoj knjizi Paula Heelasa, Linde Woodhead i skupine autora (2005) u kojoj autori detektiraju fenomen duhovne revolucije suvremenog čovjeka ili, prema riječima Meredith McGuire, "masovnim obratom u modernoj kulturi" definiran kao "tektonski pomak u pejzažu svetoga po mnogima" (Herrick 2003:10) pri čemu tradicionalni oblici religijskih vjerovanja i praksi bivaju potisnuti novim suvremenim oblicima religioznosti svrstanih pod sintagmu *new age*. Nadalje, Gary Zukav u *The Seat of the Soul* (1989) također govori o nekom novom dobu, takozvanoj revoluciji duha ili "rođenju novog čovječanstva", društvu nove percepcije i novih vrijednosti koje po njemu proizvodi multisenzorne jedinice kojima postojeće socijalne strukture više nisu adekvatne (Zukav 2012:27). Ime ovog novog razdoblja ljudske evolucije, Zukav također naziva *new age*. Čak je i Carl Gustav Jung davne 1969. u radu *The Difference between Eastern and Western Thinking* najavio kako smo na "pragu novog duhovnog razdoblja" a Wayne Teasdale u knjizi *Mystic Heart* (1999) pozicionira čovječanstvo "usred svitanja jedne nove svjesnosti, radikalno svježeg pristupa životima ljudi pri čemu je "... najvjerojatnije najbolje ime za ovaj novi povijesni segment ljudskog iskustva – Interspiritualno Doba" (Herrick 2003:13).

Kako bih uopće pojasnila kontekst u okviru kojeg ću započeti promišljanje i istraživanje prije spomenute promjene težišta, u nastavku navodim osnovne značajke pojavnosti i duhovnosti novog doba (*new age*).

2.1. NEW AGE

Mnoga pitanja niču na samu pomisao o pokretu koji već četrdeset godina privlači pažnju, kovitla sumnje, potiče rasprave, ulijeva nadu, izaziva nevjericu (nerijetko sablazan) te istovremeno svojim nebrojenim pravicima i inim sadržajima egzaltira um modernog Zapadnjaka. Službeno nedefiniran ali konsenzualno shvaćen kao ukupnost učenja i tehnika koje pojedinca dovode u drukčije stanje svijesti od glavnog tijeka društvenih i religijskih učenja, *new age* je postao i sve se više nameće kao nezaobilazni dio življene suvremene

kulture, npr. u kontekstu individualnih duhovnih opredjeljenja, prehrambenih navika, poimanja tjelesnosti, zdravlja, međuljudskih odnosa, umjetnosti, ekologije i znanosti.

Mnogi pojavu pokreta *new age* objašnjavaju kao logičan nastavak modernosti.², živopisnije izdankom niknutim na "razvalinama istrošene moderne." (Tićac 1993:263).

Naime, od materijalističkih redukcionista kartezijansko-newtonovske znanosti i vladavine razuma, racija, provjerenog i beskonačno naprednog, kategoriziranog i opipljivog, što se naposljetku reflektira u cjelokupnom društvenom uređenju³ a ponajviše u čovjekovom odnosu prema samom sebi i njegovom shvaćanju stvarnosti kao vjerne preslike znanstvenog mjerenja nastala je potreba za promjenom dominantne paradigme.⁴ "Bog je mrtav!", rekao je Nietzsche i time otvorio utrku odmotavanja i oslobađanja unutarnje istinitosti od nametnute vlastitosti, one izvanjske, po mnogime iluzorne, društvene i konstruirane. Iako pritom, poznato je da nije mislio na smrt Boga kao duhovne instance već na smrt autoriteta, hegemonu, skrivenog patrona, kozmičkog Oca u lakanovskom smislu, mentalnog arbitra zakukuljenog u definiciju savijesti; uma, Drugog ili društvenosti shvaćene u obliku prethodno serviranog seta vrijednosti i "neprikosnovenih" istina čijim stopama moramo kročiti kako bi postali etabliranim sastavnicama socijalne infrastrukture - isključivo dosad poznatim mjestom u kojem naša istina dobiva ime, kategoriju, ulogu i vrijednost.

Često se početak pokreta *new age* veže uz kontrakulturu 60-ih odnosno eklektički misticizam, feminizam, seksualnu permissivnost, proširivanje svijesti, Institut Esalen – centar za psihološka i psihijatrijska istraživanja aktivan u datom periodu i uz čije se djelovanje veže većina tehnika danas korištenih u *new age* pokretu, te mjesto Findhorn u Škotskoj – značajno za razvoj hipoteze Gaie, Majke Zemlje, također područje izrazitog novodobnog utjecaja

2 "...Cijena napretka po prvi put postaje sama sumjerijiva naturalističkim parametrima napretka. Proširenje ljudske vladavine nad prirodom dovelo nas je do granica, za koje se mora priznati da su definitivne. Pojačava se dojam da smo mi glede materijalnog bogatstva svijeta već davno počeli živjeti od kapitala umjesto kamata. Taj osjećaj pokidao je tradicionalnu povezanost misli o napretku s nečim kao što je nada ..." (Spaemann 1986:31).

3 Max Weber glavne naznake moderne vidi u racionalnosti i subjektivizmu. Instrumentalna racionalnost omogućila je zapadnoj civilizaciji dominaciju prirodom u svrhu proizvodnje i konformizma. Rezultat je usavršavanje uporabe prirodnih dobara i (ljudskih) službi što u konačnici rezultira njihovom omasovljenom aplikacijom. Tako nešto bilo je moguće postići samo na temelju radikalnog procesa sekularizacije. To ne znači da moderna odbija religiju, nego da taj proces omogućava nastajanje zamjenske religije: religije čovjeka i povijesti. Racionalni subjekt postaje temeljem i osnovnom istinom cjelokupnog promišljanja stvarnosti, a znanstveno mišljenje je ono koje biva proglašeno jedinim pravim putem spoznaje.

4 *New age* je nemoguće kvalitetno promisliti bez razumijevanja moderne. Upravo je razočarenje u modernističku paradigmu omogućilo razvoj nove duhovnosti. Weber naglašava postavku "svjetovne vjere u moć autonomnog uma" kao osnovu modernizma. Prema Kuenzleni pojava *new age* pokreta je ne samo kriza svjetovnih moći vjere, već i indikator razočaranja u svjetovne moći vjerovanja koji su odredili modernu (Kuenzien 1989:69).

(Lacroix 2002 u Turk 2007:81). Krajem 70-ih i početkom 80-ih godina 20. st. na plodno tlo u zapadnoj kulturi nailazi ekspanzija vjerovanja i praksi utemeljena na individualnosti, samoostvarenju i slobodi - oslobođenosti duha od dominantnih paradigmi, nevoljko spominjanog "katoličkog grča" ili senzorne rimokatoličke inhibiranosti, okovanosti očekivanjima i granicama etike protestantskih prohtjeva uspješnosti. Velikim dijelom pod utjecajem istočnjačkih duhovnih praksi, gnostičkog kršćanstva, ezoterične-teozofske tradicije, razvoja Freudove psihoanalize, Jungovog simboličkog i kolektivnog, uz nezaobilazno spominjanje prekomjerne akumulacije materijalnosti post-thacherijanske te post-reaganovske slike svijeta s kraja 20. st. i to sve u okviru reprodukcije postmodernih osnova, Zapad zahvaća novi oblik religioznosti odnosno posvećenosti prakticiranju spiritualnosti popularnog naziva - *new age*.

Kao najvažniju odrednicu spomenutog pokreta potrebno je podcrtati činjenicu da *new age* nije jasno definirana, homogena, a ponajviše ne linearna skupina tehnika i vjerovanja. Isti je pravi postmoderni pastiš najrazičitijih pravaca i oblika djelovanja koji mogu međusobno kolidirati ili u apsolutno savršenoj harmoniji nadopunjavati jedno drugo:

"Na djelu je bitno sinkretička i eklektična religija u kojoj prevladava zapadnjačka recepcija dalekoistočnjačkih tradicija i revizija tradicionalnih religija. Stoga se ne bi moglo govoriti o uistinu novoj religiji, već samo o novom načinu spajanja elemenata i sastavnih dijelova učenja koja pripadaju religijskim strujama najraznovrsnije tradicije i podrijetla. Čitaju li se knjige i časopisi *new agea*, izjave *new age* vjernika, može se primijetiti da je na djelu jedna interreligijska terminologija, što dodatno otežava socio-religijski pristup *new ageu*" (Tréac 1993:264).

Naravno, svi se kreću oko seta sličnih, ali ne istih pogleda na čovjekov odnos prema sebi i stvarnosti. Zajedničke osnove raspravljam nastavno.

U nastavku slijede samo neki od mnogobrojnih primjera pripadnosti *new age* skupini: ezoterizam, okultizam, *feng shui*, razni oblici meditacije (transcendentalna meditacija, proprio-perceptivna meditacija, Osho meditacija, meditacija *Mindfulness*, *vipassana*), psihoterapija (tjelesno orijentirana psihoterapija, sistemske obiteljske konstelacije, psihodrama, regresija, *soulwork*, *gestalt*, "primarni krik" po Janovu, karmička dijagnostika, neurolingvističko reprogramiranje, dijanetika...), interes za vidovitost (anđeoske karte, proricanje, tarot po Crowleyju, Osho Zen Tarot, I-ching, rune), prirodne i alternativne metode liječenja (bioenergija, rekonektivno iscjeljivanje, *shiatsu*, kranio-sakralna terapija, reiki...),

svojevrnsni propitivački odmak od alopatske medicine (kineska medicina, akupunktura, kvantna medicina, *ayurveda*, homeopatija), fokusiranost na individualnu sposobnost samoizliječenja, prihvatanje novih i alternativnih načina prehrane (makrobiotika, vedska kuhinja, vegetarijanstvo, sirova prehrana...), ekologija utemeljena na duhovnom, spiritualističke seanse, veliki interes za astrologiju i ostale metode iščitavanja sadašnjosti i budućnosti (*jotysh*, majanska astrologija, zapadna astrologija, numerologija...), novi pogled na ljudsku tjelesnost i seksualnost (*yoga*, do-in, Chi-gong, aikido, kempo, tantra, ples pet ritmova, trbušni ples, *trance dance*...). U skupinu spada i novo shvaćanje prostornosti i vremenitosti, arhitekture, glazbe i ostalih umjetnosti.

Ono što spaja mnogostrukost tradicija *new age* pravaca na Zapadu je konceptualno tlo satkano od shvaćanja tjelesnosti kao rezultata kvalitete odnosa sa Sebstvom. Usmjerenost na unutarnju duhovnost i odbacivanje posezanja za spasenjem izvan nas samih (Bog, društvo, liječnik, sustav...) gdje je tijelo samo poprište kakvoće navedenih procesa, a bolest ili patnja isključivo signal za nedovoljno dobro odrađen "unutarnji posao" čini osnovu shvaćanja zapadnih alternativnih oblika pristupa patološkom ili ontološkom stanju subjekta. Spasenje pri tom dolazi iz "rada na sebi" putem kojeg pojedinac otkriva svoje Sebstvo te dostiže osobni balans. Spas je u povratku, a odredište je individualna svijest. Mark Albrecht i Herman Schultz-Berndt zaključuju temeljne novodobne premise:

1. Bog se promišlja kao impersonalna sila
2. Ljudi se promišljaju kao dijelovi božanskog
3. Svijet vrijedi samo kao iluzija
4. Oslobođenje se poima kao doživljaj božanskog prosvjetljenja putem različitih tehnika i rituala
5. Zlo je identično sa stanjem Ne-prosvjetljenog bitka (Tićac 1993:264).

Osobno iskustvo se vrednuje više od istina serviranih iz tradicionalnih religijskih i znanstvenih autoriteta. Sljedbenici *new age* pokreta stoga, primjenjuju svakodnevno niz tehnika i metoda, ideja i aktivnosti koje im pomažu u preobrazbi, ekspanziji i istraživanju mnogostrukih dosega i potencijala svijesti. Sve što postoji ima duhovnu ili panpsihističku komponentu zaokruženu apsolutnim jedinstvom makro i mikro kozmosa u kojem centralni *locus* svetog jest pojedinac sam. Primjetna je i veza sa starim religijskim sustavima i

duhovnim pokretima⁵ kao što su budizam, hinduizam, teozofija, gnosticizam, politeizam, animizam, ezoterizam, misticizam, sufizam, šamanizam i/ili razna neopoganska vjerovanja koja često u kontaktu s novodobnim diskursom postaju konceptualna amalgamacija uzdignuta na razinu svojevrsne znanstvene sinteze. Psihologija *new age* pokreta njeguje takozvani kult samoga sebe ili "ja" princip u čijem je središtu naglašavanje ljudskih potencijala i čovjekovo ispunjenje samim sobom. Duhovnost spomenute struje misli s praga trećeg tisućljeća sastoji se ujedno od otkrivanja sudbine pojedinca i pokušaja izvlačenja samo najboljeg iz nje. Pojam karme je neizbježna učestalost u sagledavanju ljudskog života i njegovih etapa. Karma je shvaćena kao unutarnja spoznajna putanja čije ispunjenje odnosno razrješenje ovisi o količini i kvaliteti pojedinčeva uvida u vlastito djelovanje. Upravo zato pojam grijeha shvaćen u kršćanskom obliku i modusu u *new age* pojavnosti ne postoji. Grijeh se kao takav uzima samo u obliku nesavršene spoznaje i ne razrješava se isključivo u svjetlu Božje Objave već biva neutraliziran spoznajnim procesom ili konačnim osobnim uvidom.

Jedna od vrlo bitnih odrednica *new age* pokreta jest i žustro nastojanje u niveliranju egzaktnih znanosti i duhovnosti, što je napose važno za daljnje razumijevanje ovog rada. Naime, pojedine struje pod *new age* kovanicom, kao što je u ovome slučaju kvantni aktivizam, vide u prirodnim znanostima potvrdu i opravdanost vlastitih uvjerenja. Gary Zukav, jedan od vodećih autora u području *new age* literature pripisuje upravo znanosti ključ ljudskog duhovnog razvoja, što James A. Herrick u *The Making of the New Spirituality: The Eclipse of the Western Religious Tradition* (2003) uobličuje: "...znanost nije više ograničena samo fizičkim fenomenima već postaje izvorom nove teologije" gdje "...znanstvena otkrića rasvjetljavaju kako unutarnja tako i vanjska iskustva" (Herrick 2003:14).

Zaključno, *new age* pobornici su perenijalisti, sinkretisti i eklektici koji osim individuacije, budućnost vide i u razvoju novog socijalnog kroz nove oblike primanja i davanja, odnosno ekonomije usluga.⁶

5 Reciklaža, reprodukcija i reinvenija starih tradicija osnove su kako postmoderne misli tako i doktrine novog doba što na koncu ne vodi do nove religije već u smjeru revizije dalekoistočnjačkih učenja sa stanovišta zapadnog sustava mišljenja.

6 Prema istraživanju *new age* tržišta obavljenom u Sloveniji između 2000. i 2002. autorica Potrata detektira, kako sama naziva, "spiritualizaciju potrošnje" karakterističnu za novodobnost u okvirima neoliberalne tržišne ekonomije. Naime, povinuće nad beskrupuloznim diktatom tržišta ostavlja mnoge u zadnjim redovima. Ironično ispada da oni koji nisu kreditno sposobni često nisu ni teleološki dostojni. Pretjerani razvoj individualnih potreba, komodifikacija svakodnevnice, otuđenost i ekonomska nesposobnost dovodi u pitanje gubitak humanog i socijalnog. Iz tog razloga *new age* praktikanti često pribjegavaju zamjeni novca uslugama, reciprocitetu i samoodrživim načinima opstanka.

3. ŽIVOT KAO I SUBJEKTIVAN ŽIVOT

U raspravi o promjenama koje su zahvatile suvremenu kulturu ponajviše u sferi svetoga, Paul Heelas i Linda Woodhead uvode distinkciju *života kao* i *subjektivnog života*.

Prema autorima, *život kao* je oblik postojanja, subjektificiranja i djelovanja u kojem pojedinac postiže vlastito ostvarenje isključivo pod uvjetom ispunjavanja društvenih normi što najčešće vrši na uštrb vlastite osobnosti te individualnih težnji koje ona nosi. Kako u vanjskom djelovanju, tako i u polju autorefleksivnosti život pojedinca u *životu kao* poprima značajke subordiniranosti. Koristeći Heelasovo i Woodheadino objašnjenje, kategorija *života kao* u domeni svetog pretpostavlja "transcendentalni izvor značenja i autoriteta kojem se pojedinci moraju prilagoditi pod cijenu kultivacije vlastitih jedinstvenih subjektivnih života" (Heelas i Woodhead 2003:20). Spomenuti način subjektifikacije karakterističan je za društva modernosti i prema Heelasu i Woodhead primijenjiv na shvaćanje religije kao sustava i prakticiranja religioznosti u tradicionalnom kongregacijskom obliku.

Religija kao sustav u najbližem durkheimovskom smislu kako je i izloženo u *Elementarnim oblicima religijskog života* (1912) predmnijeva realnu društvenu strukturu u kojoj se pojedinci fokusiraju na zajednički objekt, pri čemu misli i osjećaji angažirani u spomenutom procesu, krećući se od jednog pojedinca do drugog, postaju sve jačima, dok ne poprime nadindividualnu formu i izgled kao da egzistiraju "izvan" pojedinca. Na taj način postaju tijelo koje sve pojedince veže u nešto zajedničko. Upravo spomenuto je taj teorijski pejzaž koji najbliže objašnjava rođenje i opstanak Heelas i Woodheadinog subjekta u formi *života kao*.

Subjektivan život ili u izvornom *subjective life* ukazuje na promjenu u poimanju subjekta i samog procesa subjektifikacije koji je zadesio suvremene kulturne procese Zapada. Za razliku od *života kao*, *subjektivan život* ukazuje na proces u kojem pojedinac postaje subjektom u trenutku kad identifikaciju s normama ili izvanjskim zamjenjuje osvještavanjem vlastitog autoriteta kao dominantne unutarnje instance. Naime, subjektivan život karakterizira prijelaz na život stanja uma, svijesti, memorija, emocija, senzacija, tjelesnih iskustava i strasti ukazujući na prijeku nužnost ostvarenja vlastite jedinstvenosti na poželjnu štetu izbjegavanja već etabliranih putova prema društvenom ostvarenju. Diskurs svetoga pomiče težište s prihvatanja subordiniranog života na sakralizaciju subjektivnosti i klanjanju vlastitoj specifičnosti. Upravo u ovom obratu fokusa poimanja, s vanjskog na unutarnje, autori vide poprište nove duhovne revolucije karakteristične za milje zapadne kulture, iščitljivog u svoj

heterogenosti pokreta *new age*. U ovako strukturiranom *modus*u samopoimanja, sustav vjerovanja u obliku religije prepušta mjesto novoj instanci - duhovnosti.

3.1. RELIGIJA I DUHOVNOST

Osim pri objašnjavanju pomaka težišta u samopoimanju subjekta, procesu subjektifikacije i njegova samoostvarenja, pojmovi *život kao i subjektivan život* ukazuju na nužnost promišljanja o distinkciji "prostora" gdje su navedeni procesi najprezentniji - religiji i duhovnosti. Naime, shvaćena u općem smislu, kako navode predavanja dr. Marijane Belaj u sklopu kolegija Oblici religioznosti u suvremenim sociokulturnim procesima pri Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, religija predmnijeva "sustav vjerovanja, etičkih vrijednosti i čina kojima čovjek izražava svoj odnos prema svetome" pri čemu izvodeći Spirovu definiciju označava i "instituciju sastavljenu od kulturom utvrđenih interakcija s kulturom utvrđenim nadljudskim bićima". U tako određenom sustavu, religijsko "ponašanje" pretpostavlja ponašanje subjekta odnosno religijskog praktikanta uvijek isključivo u odnosu prema vanjskom višem autoritetu, božanstvu ili duhovnoj instanci koja je prema Heelas i Woodheadinom zaključku viša i od sume svih dijelova samih praktikanata. Ovakav oblik religioznosti iziskuje poslušnost, predaju, samodavanje i poštivanje strukture samog religijskog sustava te usredotočenost na učenje od iskustva drugih a ne na otkrivanje vlastite individualnosti ili posebnosti. Religija kao sustav vjerovanja usredotočuje se na pitanje "Što ja trebam postati?" a ne "Tko ja uistinu jesam?".

S druge pak stane, duhovnost, pogotovo ona istražena u pokretu *new age* u kojem mnogi autori vide revolucionarni civilizacijski pomak modernog društva, nameće subjektifikaciju temeljenu na učenju iz vlastitog iskustva. Pojam svetog u duhovnosti svodi se na život u skladu sa svojom unutarnjom dinamikom intimnosti na svoj izniman i jedinstven način. Cilj duhovne osobe jest putem raznih tehnika otkriti svoje izvorno sebstvo te isključivo na temelju istoga graditi svoj budući društveni okoliš. Za razliku od religioznosti, duhovnost izaziva na život u skladu s pojedinčevim najdubljim svetim dimenzijama aludirajući na retoriku oslobođenja kao ultimativno postignuće. Put koji vodi do pojedinčeve izvorne vlastitosti načinima prilagođenim isključivo naporima samog tragaoca, gotovo uvijek sa sobom nosi i primjetan odmak od dominantnih društvenih obrazaca, što nije slučaj kod rasprava o religiji. Religija kao sustav nudi točno određenu strukturiranu hijerarhiju, pravila,

propise i referentna djela koja pojedincu pokazuju jasan i normativiziran put k ostvarenju vjerničkog spasenja, gotovo uvijek u skladu s konformizmom postojećeg društvenog poretka. Individualna religija, pak, više nije odraz institucionalno definiranog paketa vjerovanja i praksi već pojedinci konstruiraju vlastitu vjeru iz različitih međusobno nespojivih elemenata nelimitiranih na jednu jedinstvenu tradiciju (Spickard 2006:21).

U svrhu dodatnog rasvjetljavanja distinkcije religijske i duhovne prakse kako u okviru sociokulturnog diskursa tako i u samom retoričko-ontološkom smislu, koristim riječi Carlosa Castanede iz knjige *Tales of Power* (1974):

"Ratnikovo samopouzdanje nije samopouzdanje prosječnog čovjeka. Prosječan čovjek traži sigurnost u očima promatrača i to naziva samopouzdanjem. Ratnik traži da bude besprijekoran u vlastitim očima i to naziva skromnošću. Prosječan čovjek je vezan za svoje prijatelje, dok je ratnik vezan samo za sebe." (Castaneda 1974:7)

3.2. KRŠĆANSTVO I KVANTNI AKTIVIZAM

Kao praktičan primjer obrazloženih dihotomija *života kao i subjektivnog života* te pripadajućih im habitusa religije i duhovnosti, usporedit ću kršćanstvo i kvantni aktivizam. Naime, kako navodim na početku teksta da se *new age* pokret sastoji od velikog broja tradicija i praksi, a za potrebe istraživanja je nemoguće istražiti sve spomenute, odlučila sam se za jednu od njegovih sastavnica - kvantni aktivizam⁷.

Razlog zbog kojeg se primam istraživanja upravo skupine kvantnih aktivista jest taj što su postavke i prakse samog pokreta u najvećoj suprotnosti s drugom skupinom koju istažujem - kršćanstvom. Smatram da će ta barem izvana jasno iščitljiva suprotnost dvaju pravaca biti dovoljno zanimljiva i plodna platforma za propitivanje odnosa subjektifikacije prema kategorijama *života kao i subjektivnog života* po Heelas i Woodhead. Drugi razlog odabira kršćanstva i kvantnog aktivizma je nesmetan pristup kazivačima s obzirom na okolinu u kojoj istažujem, Istru. Kršćanstvo je najzastupljenija religija kako u Hrvatskoj tako i u Istri, dok se od predstavnika duhovnih praksi shvaćenih kroz *new age* prizvuk, kvantni aktivizam meni pokazao kao vrlo pristupačnom i dostupnom zajednicom za provedbu samog istraživanja.

Radi lakšeg razumijevanja tematike navesti ću osnovne postavke na kojima počiva

⁷ Kvantni aktivizam nije uniforman pokret niti se svojevrijedno deklarira sastavnicom *new age* pokreta. On je struja u povojima koja se samostalno razvija zadnjih desetljeća i prema svojim teorijskim postavkama potvrđuje sličnosti s postmodernom duhovnošću.

pokret kvantnog aktivizma, što ću izostaviti kod kršćanstva pod pretpostavkom da su osnovni kršćanski pogledi dobro poznati čitateljima ovog rada.

Kvantni aktivizam kovanica je Amita Goswamija, doktora teorijske fizike pri Sveučilištu Oregon u SAD-u, široj javnosti poznatom kao autora knjiga poput *God is not Dead* (2012), *The Quantum Doctor* (2011) ili *The Self-Aware Universe* (1995) te ujedno jednim od naratora u popularno-znanstvenom dokumentarnom filmu "*What the Bleep do We Really Know?*" (2004). Goswami je isključivo autor imena, no nikako predvodnik, pionir ili u najgorem slučaju *guru* navedene struje "duhovne misli". Goswami kao i ostali fizičari, neuroznanstvenici, filozofi znanosti, liječnici i biolozi⁸, koji propituju metafizičke osnove postojanja u sinergiji s dostupnim saznanjima iz kvantne mehanike, ispunjavaju jedan od osnovnih uvjeta za promišljanje njihovog djelovanja u okviru *new age* retorike - spoj znanosti i duhovnosti pri čemu upravo saznanja iz tekuće znanosti postaju teorijsko uporište duhovnim praksama suvremenog čovjeka. Od prijeke je važnosti naglasiti kako se autori ograđuju od novodobnih tendencija smatrajući vlastito djelovanje u polju egzaktnog imuno na postmoderna trendovska etiketiranja.⁹

Prema kvantnim aktivistima svijest je isključivi temelj bivanja. Drugim riječima, svjesnost je sve što postoji, a materija je samo jedan od valova mogućnosti svijesti. U svome kretanju, svjesnost bira samu sebe u valovima mogućnosti, što rezultira ostvarenjem same sebe također u valovima mogućnosti same materije. Prevedeno u svakodnevnicu, pojedincu kao isključivom otjelotvorenju svijesti dana je mogućnost biranja misli, osjećaja i događaja koji ga određuju. Povećanjem budnosti o vlastitoj svjesnoj prirodi, čovjek dobiva sposobnost oslobođenja od obrazaca kojeg mu nameće povijest, društvo, sustav, obrazovanje, religija, obitelj, pa na koncu i on sam. U povećanoj svjesnosti pojedinac dolazi do vlastitog oslobođenja i ostvaruje pun potencijal svoje individualnosti.¹⁰

8 U literaturi najprisutnija imena su ona dr. Johna Hagelina, dr. Deana Radina, dr. Garreta Younta, dr. Rogera Penrosea itd.

9 Primjer je intervju neurobiologa Francisca Varele na Institut fuer Raumexperimente iz 1983. gdje govoreći o nužnosti praksi podsjećanja povezanosti tradicija znanosti, duhovnosti i umjetnosti koje po njemu nisu nikada ni bile odvojene, istovremeno upozorava na nužnost odmaka od *new age* mita hippyijevskih 60-ih kako će društvo zahvatiti velika duhovna transformacija. Varela smatra nezdravim vjerovanje u naglu duhovnu promjenu i ključ vidi u postojanom, sporom i ustrajnom radu na prijelazu poimanja uma kao fiksiranog na nefiksiranu razinu postojanja.

10 Bitna je napomena kako ovdje individualnost nije shvaćena kao rezultat klasične ego strukture ličnosti; ego odlučuje, kroji realnost prema vlastitom nahođenju i konstruira naglašenu osobnost. Kvantističko poimanje individualnosti vrlo je slično budističkom pojmu *pratyatja sammupada* odnosno pretočeno u Merleau-Pontyjeve riječi: "Način moje nazočnosti u svijetu jest u tome da sam subjekt, ukoliko po cijenu toga da se

Kakve li to veze ima s osnovama kvantne mehanike, "skandalozne" teorije fizike od prije punih sto godina?

3.2.1. TEORIJSKE OSNOVE KVANTNOG AKTIVIZMA

Najlakše je poveznicu kvantne mehanike i izranjajućeg kvantnog doživljaja svijesti razumjeti putem eksperimenta dvostrukog proreza, izvorno Youngovog eksperimenta ili Youngovih proreza. Inače 2002. g. taj je eksperiment proglašen najčudesnijim ekseperimentom u povijesti fizike od strane čitatelja časopisa *Physics World*. Jedan od najznačajnijih fizičara 20. st., Richard Feynman, volio je spominjati kako se cjelokupna kvantna mehanika može ubrati iz pažljivog promišljanja implikacija ovog eksperimenta (Greene 1999:97-109).

Eksperiment započinje s Thomasom Youngom 1801. g. (u pokušaju opisa valne prirode svjetlosti), razvija ju J. J. Thompson i konačni oblik dobiva upravo uplivom Feynmana. Kako bih izbjegla iznošenje kronologije pronalazaka na polju istraživanja subatomske čestice i njihove utemeljenosti u valnoj i/ili čestičnoj prirodi, čime duboko izlazim iz domene antropološkog pristupa tematici kvantnog aktivizma, pokušam objasniti u kratkim crtama na temelju izvedbe austrijskog kvantnog fizičara Antona Zeilingera¹¹.

U laboratoriju se lasersko svjetlo reducira na fotone koji se putem uređaja šalju kroz dva obična proreza na metalnoj ploči. Cilj im je proći kroz proreze i udariti u ekran postavljen iza pločice s prorezima. Ako bi priroda čestice bila isključivo valna (kao što je Young ustvrdio) tada bi se na ekranu pojavila grupa okomitih pruga¹², a ako bi priroda čestice bila isključivo materijalna¹³ (za što je J. J. Thompson dobio Nobelovu nagradu) tada bi ekran bio ispunjen dvjema zrnatim skupinama odnosno vjernom preslikom njihovog prolaza kroz tanke okomite proreze. No, stvarna situacija na ekranu je potpuno drugačija. Zaslon je u konačnici gotovo kaotična točkasto-valovita slika. Navedeno se može dogoditi samo ukoliko dijelovi svjetla, odnosno pojedinačni fotoni prolaze kroz oba proreza istovremeno. Kako bi to dodatno provjerio, Zeilinger uključuje detektor kojim promatra kretanje fotona prema ekranu čime

reduciram na tu jedinu izvjesnost da sam subjekt, postanem aktivno ništenje (*néantisation*)" (Kopić 2013).
Podrobnije o navedenom u sljedećem poglavlju rada.

11 Dobitnik Inaugural Isaac Newton Medal 2008. godine za pionirstvo u konceptualnim i eksperimentalnim doprinosima temeljima kvantne fizike koji su postali podlogom za brzo razvijajuće područje kvantne informacije.

12 Točnije, tamnih i svijetlih pruga nastalih zbog interferencije.

13 Materijalna u doslovnom smislu: vrlo sitna zrnata opipljiva tvar.

dolazi do te čudesno prijemne točke u kvantnoj mehanici: dok je detektor upaljen, foton se ponaša kao čestica, a kad je detektor ugašen, foton ima narav vala. Cjelokupan proces aludira na svjesnost fotona da ga se promatra. Iz navedenoga slijedi zaključak: kvant¹⁴ nije ni čestica ni val, već istovremeno oboje, ovisno o namjeri promatrača. Implikacije eksperimenta dvostrukog proreza na ljudsko poimanje realnosti su tektonske: naše promatranje dovodi do kolapsa elektromagnetske funkcije polja¹⁵ pri čemu mi promatranjem mijenjamo našu realnost dovodeći u pitanje postoji li uopće objektivna stvarnost.

3.2.2. PRAKSE, AUTORI, INSTITUCIJE, SLJEDBENICI

Kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju, prema primjeni kvantne mehanike na svakodnevnicu kako "materijalnu" tako i duhovnu, pojedinac je taj koji promatranjem¹⁶ fenomena mijenja samu prirodu fenomena. Pozicija u kojoj se nalazi dok promatra nazvana je "nulta točka", odnosno unificirano polje u kojem se gubi sva razlika između objekta i subjekta, zato što ona niti ne postoji. Cijelo postojanje uronjeno je u Jedno. Boga vide kao instancu čije su postojanje dokazali samim rješenjem *paradoksa o kvantnom mjerenju*.¹⁷ Bog je po kvantnim aktivistima imanentan svijesti, a na pojedincu je da sam otkrije na koji način.¹⁸ Načini na koji pojedinac ostvaruje navedeno prema kvantnom aktivizmu su proizvoljni: meditacija, povećana kreativnost, aktivni posjeti prirodi, samopromatranje, svjesno disanje, blizina učitelja, ne-činjenje ili čak molitva. Bivajući u kontaktu s vlastitom izvornom svjesnom prirodom, osviještena individua na taj način energetski djeluje na kompletno

14 Kvant je termin koji se referira na subatomske čestice: elektrone, protone, neutrone, atome, čak i molekule.

15 Prema minimalističkom kopenhagenskom tumačenju, elektron (ili foton) ne izranja iz svog vala, nego se ono što nazivamo valom trenutno skupi ili kolabira iz šireg prostora u točku, pretvori se iz valnog bića u čestično (ili materijalno) biće. Tu misterioznu pojavu nazivamo *kolapsom valne funkcije* (Božić 2005:4). Drugim riječima, kada ne promatramo foton, on se ponaša kao val i prolazi kroz dva proreza istovremeno ali pri promatranju, foton prolazi cjelovit kroz samo jedan otvor "glumeći" materiju.

16 Pojam promatranja se ne odnosi na umno promatranje (analizu, mjerenje ili dedukciju), već odmicanje od mentalnog pristupa stvarnosti.

17 Ljudska bića iskustveno doživljavaju kvantni objekt, no jedino onda kad odaberemo pojedinačni oblik njegove valne mogućnosti. U tom trenutku se kvantne mogućnosti objekta transformiraju u aktualni događaj. Stanje iz kojeg dolazi ljudski odabir jest stanje Jednote ili Božje svjesnosti. Ljudski čin odabira ili kolaps kvantne valne mogućnosti je ujedno i Božji čin moći silazne kauzalnosti (Goswami 2013:34).

Werner Heisenberg prvi je utvrdio kako kvantne mogućnosti obitavaju u transcendentalnoj potenciji izvan prostora i vremena implicirajući time da kvantni kolaps, silazna kauzalnost ili stvaraj svijesti moraju nužno biti izvan prostora i vremena kako bi uopće mogli djelovati na događaje unutar navedenih dimenzija. Ta izmještenost iz prostora i vremena naziva se nelokalnost, što znači da uzroci i posljedice mogu biti na međusobnim udaljenostima bez prethodne razmjene energetskih signala (Goswami 2013:35).

18 Vrlo je bitno naglasiti kako među kvantnim aktivistima ima različitih viđenja Boga.

okružje, kako na svoju okolinu, tako i na cijeli Svemir¹⁹.

Upravo u skladu s *new age* standardima, kvantni aktivisti nemaju nikakvog fizičkog centra kojeg posjećuju (poput Crkve), nemaju autoriteta kojem se klanjaju (nisam primijetila zazivanje Bohra kao oca kvantne mehanike), nemaju zajednicu, nemaju obveze prema istoj, nemaju referentno djelo (poput Biblije) na koje se pozivaju, nemaju propisane prakse ni sustav koji zaokružuje njihovu duhovno djelovanje.

Preciznosti i informiranosti radi, istaknula bih samo neke zagovaratelje sinteze znanstvenih spoznaja kvantne mehanike i diskursa duhovnog. Osim spomenutog dr. Goswamija, javni prostor zauzimaju i Sir Roger Penrose²⁰, dr. John Hagelin²¹, dr. Fritjof Capra²², dr. Michio Kaku²³ i hrvatski fizičar dr. Davor Pavuna²⁴. Aktivnih promotora gotove istovjetnosti egzaktnog i mističnog u duhu Bohrovih temeljnih premisa ima zaista mnogo što radi ograničenosti opsega rada nisam u mogućnosti navoditi. Ono što smatram presudnim naglasiti jest da upravo u duhu postmoderne matrice prakticiranja duhovnosti, svaki od obrađenih znanstvenika domete kvantne misli povezuje s vlastitom duhovnom tradicijom ili odabirom. Drugim riječima, pojam "nulte točke" ili mjesto u kojem nema ničega, a zapravo sadrži svu Jednotu postojanja, nekima je aluzija na Duh Sveti, nekima na Ništavilo *madhyamaka* budizma, nekima na Maharishijevo unificirano polje svijesti dok neki u istome vide isključivo "nultu točku" bez poveznice s nekim od duhovnih entiteta. Ono što ih spaja je znanstvena potvrda duhovnosti. Zaključno, razvidna je relativizacija religijskih sustava u kojima svatko prema vlastitom nahodjenju, iskustvu ili odabiru kvantno iskustvo veže uz univerzalnu prirodu duhovnih učenja. Sve je isto. A to je postmoderna.

19 *Entanglement* ili spregnutost je svojstvo kvantnog sustava, odnosno opis dviju razdvojenih kvantnomehaničkih čestica zajedničkom valnom funkcijom koja ne specificira njihovo pojedinačno stanje. Drugim riječima, kvantna isprepletenost je fizički fenomen koji ukazuje da parovi ili grupe čestica u kvantnom stanju nikad ne mogu biti promatrani neovisno; kvantno stanje predmnijeva da se promjena u jednom dijelu sustava nužno očituje u svim ostalim dijelovima.

20 Britanski profesor matematičke fizike, filozof znanosti i matematičar Sveučilišta Oxford. Godine 1988. dobitnik je nagrade Wolf Prize za razumijevanje svemira, zajedno sa Stephenom Hawkingom. Autor je djela *The Road to Reality: A Complete Guide to the Laws of the Universe* (2004).

21 Američki kvantni fizičar, direktor *Institute of Science, Technology and Public Policy*, profesor na *Maharishi University of Management* i predsjednik *Global Union of Scientists for Peace*.

22 Austrijski fizičar i futurolog, profesor Sveučilišta u Berkeleyu, SAD. Bavi se kvantnom teorijom polja, fizikom elementarnih čestica, kao i filozofijskim, kulturološkim, društvenim i političkim aspektom prirodnih znanosti. Povezuje suvremenu znanost s istočnjačkim misticizmom. Autor je djela *The Tao of Physics* (1975) i *The Turning Point* (1982).

23 Američki profesor teorijske fizike Sveučilišta u New Yorku. Autor je djela *Physics of the Future* (2011) i *The Future of the Mind* (2014).

24 Hrvatski fizičar i izumitelj. Od 1986. g. djeluje u Lausanneu kao sveučilišni profesor fizike, kemije kondenzirane materije te mikro i opto elektronike. Dobitnik je odlikovanja Red Danice hrvatske za osobite zasluge u izumiteljstvu.

3.2.3. BOG ILI BOHR, VJERUJEM ILI ZNAM?

Kvantna mehanika osim što svojim pronalascima u korijenu redefinira modernu znanost, makar neobjasnivši još uvijek osnovne premise ali začudno fantastičnim praktičnim funkcioniranjem formula podiže kompleksnost tehnološke proizvodnje, pruža i temelje za novo viđenje procesa subjektifikacije u najmanju ruku društvenog, a ponajviše ontološkog suvremenog subjekta. Udarivši potpuno nove temelje svijetom iluzije, vjerojatnosti, nelokalnosti, multiverznosti, upućuje na apsolutno novi i "nelogičan" pogled na uvriježeno shvaćenu objektivnu stvarnost.

U tu svrhu, izlaganje francuskog teorijskog fizičara i filozofa Michela Bitbola na *Mind and Life Dialogues* 2013. g. u Dharamsali zorno pomaže u prikazu evolucije znanstvene istine do pojave kvantne mehanike. Newtonovsko-kartezijanska fizika, znači razvoj znanstvene misli od Aristotela do Bohra, služila je objašnjavanju slike objektivne materijalne stvarnosti. Znanstvena misao do početka 20. st. opisivala je fenomene ili objekte stvarnosti izvan čovjeka. Ovaj materijalističko-redukcionistički pristup ukazuje na antropocentričan stav prema vanjskom svijetu. Naime, sve što postoji objašnjavalo se u terminima materije, objekata, krutog i opipljivog. Kruto stanje pripisivalo se nebeskom tijelu, atomu, elementarnim česticama i samom čovjeku. Glavna zadaća znanosti bila je osigurati što akuratniju sliku svijeta, a ona se ostvarivala kroz racionalno promatranje međudnosa samih objekata od kojih je prema njima stvarnost satkana. Descartes i Newton primjerice, promatrajući objektivnu realnost, postavljaju matematički okvir koji objektima pozicioniranim u određenoj točki prostora i vremena određuje razna svojstva: brzinu, kretanje, visinu, dužinu, gustoću, volumen, privlačenje, odbijanje itd. Drugim riječima, sve što postoji je materijalno, pozicionirano ili lokalno, a na znanosti je da samo iščita međusobne odnose materijalnih pojava. Znanost tako postaje vjerna reprezentacija realnosti kakva jest, vjerni zbir promatranih fenomena ili kantovski (kreće sa suprotne pozicije, ali opet završava u objektivnom), priroda je projekcija čovjekove senzibilnosti čiji ishod su objekti koje vidimo.

U takvu sliku materijalističko-redukcionističkih okvira spada vjerska praksa tradicionalnih religijskih sustava sažeta u sintagmu *život kao* prema Heelas i Woodhead. Objektivna stvarnost je opipljiva i čvrsta, određenih međusobnih relacija. Transcendentalna dimenzija ako postoji, stanuje u vanjskom entitetu izvan ljudskog dosega. Jer sve što vidimo a i ako ne vidimo, odvojeno je. Slika stvarnosti sastoji se od odvojenih entiteta, a čovjekova religioznost (lat. *religare* - ponovno povezati) utemeljuje se vjerom u nevidljivo. Religijska

praksa tradicionalnog subjekta utemeljena je u vjerovanju. Sustav, nacionalna država, društvo, vjerska institucija ili vjerski komesar posrednici su koji daju okvir, strukturu, model i pravila u pojedinčevom procesu povezivanja s nevidljivim. Institucije sublimiraju religijsku praksu. Potvrdu nalazim u riječima teologinje Jadranke Brnčić u intervjuu "Dr. Jadranka Brnčić – otvoren govor i promjene u Crkvi" objavljenom 2013. na blogu posvećenom crkvenim pitanjima - Vjetar:

"Srodivši se s političkom vlašću u zemljama Zapadne Europe, Crkva je u srednjem vijeku bila ključna organizacijska snaga društvenoga života. Uspostavila je pravila moralnog života na Zapadu, bila propagatorica i progresivna snaga kulturnog života i u brojnim slučajevima referentna točka političkoga života. Kroza cijelo to razdoblje oblikovala je imaginarij ljudi pružajući im dostatna objašnjenja o smislu života što su ga tražili: sve ono što izmiče ljudskom nadzoru služilo je kao plodno tlo potrebi vjerovanja. Vjerovanja u dobrohotnu moć, u stvaran no čovjeku nedostupan red stvari, u Onostranost u kojoj nema trpljenja i čiji je izravan posrednik Crkva. Iako se svijet kroza stoljeća sve više emancipirao od utjecaja Crkve, imaginarij što ga je ona oblikovala, postao je baštinom našega kolektivnog nesvjesnog te se emancipacija događa vrlo sporo." (Horvat 2013)

Znanstveni pozitivizam, visoka hijerarhiziranost i ufanje u nevidljivo uz moderatora pri subjektificiranju religioznog subjekta opravdavaju svoju pozicioniranost u *locusu* i vremenu moderne. Era vladavine apsolutnih istina, identiteta i tzv. mjerodavnih meta-priča ustanovljenih od prosvjetiteljstva naovamo, u filozofiji, umjetnosti, kritici, arhitekturi, povijesti i kulturi sve do druge polovice 20. st. promišlja se i kao: "strogo odvajanje istog od drugog, izvanjskog od unutarnjeg, jezika od stvari, teksta od stvarnosti, subjektivnosti od objektivnosti, činjenica od vrijednosti, empirije od moralnog ili političkog zagovora" (Hrvatska enciklopedija, enciklopedija.hr). Razdoblje velikih priča, zamisli napretka, utopijskih i emancipirajućih nastojanja, uvjerenja o fiksiranosti identiteta, prema Giddensu započetom od kraja 17. st., obilježeno s jedne strane raskidom od apsolutističkih monarhija, uznapređovalom tehnologizacijom i povećanom sekularizacijom s druge, ipak svoje ideološke domete uspijeva preslikati u diskurs religijskog subjekta.

Procesi subjektifikacije *života kao* događaju se u gotovo laboratorijskim birokratskim uvjetima, što replicira Weberovo idealno viđenje modernistički uređenih birokratskih sustava. U organizacijskim sustavima, upravo onakvim kakvo je i tlo katoličkih praktikanata, prema Weberu postoje dvije ključne riječi: organizacija i struktura. Prva je sinonim za stabilnost i red

u sistemu, a druga označava sastav, sklop i unutarnju organizaciju povezanih dijelova koji funkcioniraju u uzajamnom skladu. Osnovu organizacijskog sustava čini piramidalno postavljena pozicija autoriteta koja se kaskadno kreće od vrha prema nižim organizacijskim razinama. Odnosi u ovoj organizaciji su hijerarhijski uređeni i zasnovani na strogoj subordinaciji između nadređenih i podređenih. Vrh hijerarhijske strukture ima apsolutnu vlast i traži slijepu poslušnost podređenih. Komunikacija s podređenima je službene naravi i često se odvija isključivo preko zakonskih regulativa, dok sudbina subordiniranih leži u rukama piramidalnog autoriteta. Ova struktura je protiv bilo kakvih promjena i često dovodi do "kulta autoriteta". Pod autoritetom Weber podrazumijeva društveni odnos zasnovan na subordinaciji i nametanju vlastite volje i mišljenja drugima, prema čemu se podređeni moraju bespogovorno pokoravati (Đurić 1964). Max Weber promišlja idealan tip birokracije u obliku centraliziranih sistema državnih organizacija koji počivaju na razvijenoj mreži bezličnih pravila, funkcionalnoj specijalizaciji i odgovornosti nosilaca službi. Navedeno uvelike podriva karakter i shemu organizacije katoličkog praktičnog diskursa (i većine religijskih sustava) koji vlastitim redovima, pravilima, dogmama, institucionalnošću i stamenošću funkcionira kao primarna platforma za modeliranje subjekta *života kao*.

Lyotard, pak, smatra da modernost stvara metapripovijesti koje ljudi prihvaćaju kao apsolutne istine. Prvo, postojanje velikih priča poput one o neprekidnom napretku kojim se legitimira povijesno kretanje spoznaje i stavlja u funkciju toga napretka postaje apsolutno sredstvo moći. Drugo, filozofija je izvor nacrtu za izgradnju takvih metanaracija: filozofija se izvlači iz funkcije opravdanja napretka takvih metanaracija, filozofija se izvlači iz funkcije opravdanja napretka, ona ima drugačiju ulogu. Treće, ta uloga se definira kao osjetljivost na razlike, podnošenje nesumjerljivog, ukratko kao smisao za Drugo ili alteritet, na ono što je nesvodljivo na osnove ili nacрте, napredak ili funkciju: predmet spoznaje i mišljenja treba tražiti u onim zonama što su ih meta-spoznaja, meta-misao, meta-naracija ispuštali kao neodređene, sumnjive, nepouz dane. I kao četvrto, baš se prostori nesumjerljivosti tiču onoga što modernost proizvodi, a izmiče vlastitoj logici, povjerenju u napredak, metafizičkom nacrtu znanosti (Kopić 2007:136).

"Moderno društvo je - nakon navodnoga prosvijetljenoga oslobođenja i emancipacije od prirode - tek počelo zbiljski ovisno i konzekvencijom jedinoga zbiljskog principa položaja pojedinca i društva: odnosa moći." (Čakardić 2008:36)

Koliko su dinamike društvene promjene spore, svjedoče i nemiri u crkvenim redovima

i za vrijeme trajanja modernizma: u biti jaki nagon za napretkom, provjerenošću, egzaktnošću kojeg donose prirodne znanosti, ali Crkva još inertnija na to.

"Skandal" kvantne mehanike u potpunosti izaziva postojeću paradigmu. Kako do njene pojave fizičari služe davanju jasne slike stvarnosti, pioniri kvantnog pristupa dolaze do u stvarnosti savršeno funkcionirajućih formula, ali paradoksalno neobjašnjivih premisa; sve istančanije tehnološko funkcioniranje s jedne strane u suprotnosti sa sve nelogičnijom idejom svijeta s druge. Kako je moguće da jedna čestica može biti na dva mjesta istovremeno? Kako je moguće da je priroda stvari/tvari/materije/realnosti istovremeno i valna i materijalna, ovisno promatramo ju ili ne? Kako je moguće da je sve što vidimo, uključujući i same sebe, samo jedan od mnogih mogućnosti manifestacije? Najokrutniji primjer šokantnosti premisa kvantne fizike ogleda se u paradoksu Schroedingove mačke, eksperimentu koji je 1935. proslavio austrijskog fizičara Erwina Schroedingera.

Mačka je smještena u čeličnoj kutiji zajedno s posudicom, Geigerovim brojačem i minimalnim radioaktivnim uzorkom koji s vremena na vrijeme ispušta alfa čestice. Alfa čestice mogu aktivirati otrov koji će ubiti mačku. No, alfa raspad događa se nasumično. Ukoliko se raspad atoma dogodi, isti pokreće Geigerov brojač koji pak razbija posudu s otrovom i mačka ugiba. Ukoliko se pak raspad nije dogodio, mačka ostaje živa. Ako kutija nije prozirna, ne znamo je li nakon nekog vremena mačka u njoj živa ili mrtva. Schroedinger se pitao kako je moguće da mačka bude istodobno i živa i mrtva ovisno o superpoziciji²⁵ stanja jezgre? Mačka može biti ili jedno ili drugo, ali ne i jedno i drugo istodobno. Bohrov odgovor je ovdje vrlo jasan: mi to ne znamo dok ne otvorimo kutiju i tako izazovemo kvantni kolaps²⁶ mačke u jedno od ta dva stanja (Božić 2005:7).

Zašto je narav elementarnih čestica od kojih smo sastavljeni tako neobična i nelogična, a naša stvarnost još uvijek tako dihotomijska i isključiva? Razlog tomu jest duboki kulturni konsenzus. Naša stvarnost je dogovorena i kontekstualna. Čovjek opaža realnost kroz osjetila (vizualno, olfaktivno, auditivno, gustativno, taktilno...) i ona su njegovo jedino stvarno

25 Superpozicija se odnosi na stanje neodređenosti čestica s obzirom na njihov točan položaj i točnu brzinu. Točnije, ona može istovremeno egzistirati u više različitih stanja ili superpozicija - kretati se ili mirovati. Navedeno dvostruko stanje zbiva se sve dok neka vanjska sila (npr. pokušaj mjerenja) ne djeluje na njih kada čestica odjednom sama odabire jedno od mogućih stanja.

26 Ključno u kvantnoj teoriji je da tvar pokazuje dva aspekta: materijalnu i valnu. Taj središnji koncept naziva se valno-čestična dualnost. Valovi kvantnih objekata su zapravo valovi mogućnosti i njihova valna funkcija je vjerojatnost da se taj objekt prilikom mjerenja nalazi na svim lokacijama. No, kako u kvantnoj mehanici motritelj određuje ishod eksperimenta, tako mjerenje uzrokuje promjenu u stanju tvari i mijenja valnu mogućnost u valnu česticu. Ta se pojava naziva kolaps valne funkcije ili kvantni kolaps. Kolaps predmnijeva redukciju svih mogućnosti vala u jednu privremenu sigurnost čestice.

iskustvo s domenom realnog ili njemu izvanjskog. Iskusiti osjetilno predmnijeva sljubljuvanje fiziologije, njezin efekt i konteksta koji joj daje značenje. Ograničen frekvencijom opažanja²⁷ mozak registrira osjete u obliku električnih impulsa. Ništa više od toga. Ono što daje odgovor, teksturu, kategoriju, pa time i spoznaju o osjećanom jest um koji u svojem raspoloživom rezervoaru pojmova traži najispravniji za upravo doživljeno.²⁸ Ukoliko um ne uspije razabrati pravi pojam ili znak za navedeno iskustvo, posegnut će za onim koji mu se čini najbližijim ili ukoliko ne uspije ni to, mozak će reći da ne vidi ništa.²⁹ Na taj način nastaju optičke varke, odnosno iluzije ili optičke istine. U tekstu "Odgoj, misao i smisao: Pogled na odgoj kroz prizmu teorije umjetnosti" (2005) autor Miroslav Huzjak uvodi teoretičara percepcije J. Gibsona koji spomenutu perceptivnu igru spajanja senzornog iskustva i dostupnog pojmovnog znaka definira upravo kao mentalnu, a nikako optičku. Nastavno, igru asociranja slike, pojma i znaka dijeli u dvije razvojne faze opažanja: shematsku i doslovnu. Shematska se odnosi na atribuiranje funkcije opaženom: ukoliko ugledamo ormar, tada slici pripisujemo funkciju predmeta: ovo je predmet kojeg mogu koristiti tako što ću u njega odlagati stvari. Shematska razina ne uključuje oblik osim ako on ponovno ne upućuje na neku sljedeću moguću funkciju: npr. ovaj ormar je futurističkog dizajna i time izražavam vlastiti stav. Ono opažanje koje se fokusira na oblik, Gibson naziva doslovnim opažanjem i pripisuje ga vizualnom jeziku. Osnovni preduvjet vizualnog jezika jesu upravo kontekst i obaveza da ga se mora usvojiti. On nije biološka kategorija, nije datost, to je jezik kulture. Drugim riječima, kako bismo definirali oblik potrebno je uključiti različita svojstva od dubine, širine, veličine, boja, tekstura, obrisa, mase, volumena, plohe, površine itd. Vješto izvesti operaciju opisivanja oblika ormara pretpostavlja naučene modele promatranja materijalne stvarnosti. Svojstva materije uzete u

27 Ogleda radi, ljudsko oko u prosjeku može vidjeti svjetlost odnosno elektromagnetsko zračenje valne duljine u rasponu od 390 do 750 nm. Boje su dakle male frekvencijske razlike u području vidljive svjetlosti: najkraću valnu duljinu imaju ljubičasta i plava dok najdulju crvena svjetlost. Što se zvuka tiče, normalno ljudsko uho može čuti zvukove u frekvenciji od 16 Hz do 20 000 Hz. Svi zvukovi frekvencije ispod 16 Hz nazivaju se infrazvukovima ili podzvukovima, a zvukovi frekvencije više od 20 000 Hz ultrazvukovima ili nadzvukovima.

28 Kao primjer može poslužiti eksperiment s trljanjem stolice. Naime, ukoliko zatvorimo oči dok sjedimo i pri tome trljamo rubove stolice na kojoj sjedimo, naš mozak ili senzorni aparat dobiva isključivo impulse topline i trenja bez spoznaje o bridovima predmeta nad kojim vršimo radnju. Asocijacija osjeta i pojma dolazi tek kad otvorimo oči i ugledamo predmet.

29 Primjer susreta Columba i južnoameričkih domorodaca koji pri prvom naziranju brodova na pučini nisu znali što im se približava. Prethodno nepoznavanje pojma broda rezultiralo je porukom mozga kako ne vidi ništa. Ali zanimljivo je istovjetno iskustvo s druge strane: "Kad je Kolumbo sišao s broda, pitao nas je tko smo. Rekli smo mu da smo Ljudska Bića, da smo Narod. Europljani nisu razumjeli taj koncept, on je bio izvan njihove konceptualne stvarnosti. Oni nas nisu vidjeli. Oni nisu mogli vidjeti tko smo. Povijesno govoreći, mi smo prvo postali Indijanci, pa pogani, pa divljaci, pa ratoborni neprijatelji, pa aktivisti, a onda američki starosjedioci" (Runtić i Knežević 2013:187).

obzir, njezine relacije s prostornom stvarnošću i jezik kojeg pri tome koristimo su usvojeni. Tu dolazimo da su svi stavovi putem kojih vršimo deskripciju stvarnosti zapravo jezik. Jezik je slika/model stvarnosti ili skraćeno, jezik je stvarnost ili kako bi rekao Wittgenstein: "Misao je smisaoni stav. Cjelokupnost stavova je jezik. (...) Stav je slika stvarnosti. Stav je model stvarnosti onakve kakvu ju zamišljamo" (Wittgenstein prema Huzjak 2006:22).

Simbolistički filozof Cassier objašnjava istovjetno:

"... mišljenje je u najširem smislu djelatnost proizvodnje simbola, (...) 'simboličkog svijeta' koji tek omogućuje čovjekov odnos s prirodom, koji tek omogućuje da čovjek ne djeluje, ne živi i ne proizvodi naprosto kao prirodno biće među drugim prirodnim bićima, koji tek omogućuje da čovjek savladava prirodu, da izgrađuje vlastiti svijet u neku ruku nasuprot prirodi i da proizvodi, doduše na temelju prirode, ali da proizvodi ono što više nije samo priroda nego je njegov ljudski svijet, svijet kulture." (Cassier prema Solar 2007:148)

I zato kvantni aktivist prvotno ne vjeruje. On zna, potvrđeno znanstveno, iskustveno zna da je stvarnost koju stvara i duhovnost koju prakticira rezultat znanja.

Upravo u ovako postavljene konceptualne temelje uklapa se *subjektivan život* predstavljen od Heelasa i Woodheadove. Subjekt se stvara otkrivanjem. Iskustvenom dekonstrukcijom življenog i prema njima trpljenog kulturnog "dogovora" revidira se slika realnosti. Raslojavanjem svakodnevnice, društvene, umne, vizualne, konceptualne i povijesne, subjekt se vraća u vlastitu "nultu točku" - svijest. Posrednik u navedenom, bilo u obliku osobe, bilo vanjskog entiteta, bilo institucije nije nužan. Nema vanjskog facilitatora ili moderatora u osvještavanju. Barem ga ne mora biti.

Ovakav proces subjektifikacije vjerno preslikava i opravdava uronjenost u postmodernu matricu. Subjekt je antiesencijalistički i nefiksiran upravo onom žestinom kojom ni realnost kvantnih pionira nema uporište u lokalnosti. Postmodernizam odbacuje istinu kao neostvarivu i nepoželjnu, dok "aktivisti" formulom i kvantnim iskustvom upiru u stvarnost kao neobjektivnu, izgrađenu konsenzusom, arbitrarnu, ovisnu o odabiru, dok ideju o apsolutu guraju u odavna zaboravljenu kategoriju. Frederic Jameson u *Postmodernism and Consumer Society* (1983) u opisu postmodernizma izlaže dvije konstitutivne opcije pravca: izmiješanost ili *pastiche*, neutralnu inventivnu presliku lišenu izravnog modela ili razumnog izvornika, te šizofreniju ili *schizophreniju*, totalni raspad relacija između predmeta u spoznajnom, između označitelja, odnosno pripadajućih im značenja ili sadržaja (Jameson 1983:113). Kao jedini most između ovih dviju tragično razjedinjenih konceptualnih formacija autor vidi u "smrti

individualizma" i to upravo onog modernističkog, identitetskog, čvrstog, institucionaliziranog, i kanonskog, zapravo pandanskog s odredišnom točkom kvantnih stremljenja. Umiranje starog pogleda, pad relacijskih odnosa među objektima, topljenje oštarih razlika poznavatelja i znanog, svijest o svekolikoj istosti i dekonstruiranje identiteta raslojavanjem kulturnih naslaga recept su i za smrt identiteta kroz kvantistički pogled. Isto kao što postmoderna kritika modernosti istražuje individualizam i osobni identitet kroz ropotarnicu prošlosti, stari individualizam i njegove teme postaju usahle instance, koncept jedinstvene individualnosti iščitljiv isključivo kao ideološki, tako istovjetno kvantistički diskurs gleda na pozitivističko slavljenje ego-strukture ličnosti: omeđeni Ja od vanjskog svijeta, Ja koji je potrebit i pati, umom manevrirani Ja kao niska manifestacija uma.

Postmodernistička umjetnost je eklektična, spaja mnogostrukosti i nezamislivosti, poseže za tradicijom koju preslaguje s najsvježijim domišljatostima suvremenosti i tehnologije. Slično čini i *subjektivni život* ili duhovnost kvantne mehanike. Ta je duhovnost konceptualizirana, formulom provjerena, makar u osnovi racionalno neobjašnjiva, ali u konačnici amalgamirana u proizvoljnost religijskog odabira - pravi revidirani *physis*. Shodno prethodnom poglavlju, gotovo svaki od zagovornika kvantnog pristupa pozadinu kvantne spoznaje povezuje s nekom od religijskih ili duhovnih tradicija. Bila ona bliska poput Pavuninog prijateljstva s kršćanstvom ili dalekoistočnjačka u Goswamijevom pozivanju na Brahmu, tradicija vjerskih praksi nalazi svoje mjesto u postmodernom pastišu kvantizma, uz bitnu napomenu kako je njihov logaritam odabira zadan uporištem u funkcionirajućem laboratorijskom eksperimentu.

Osnovna manifestacija postmodernizma je prisvajanje koje gleda unatrag samosvjesno prijašnje umjetnosti, imitirajući prijašnje stilove i čak uzimajući motive cijelih slika kao nikada do tada u povijesti. Postmodernizam je slobodan ne samo da prihvati raniju zamisao nego i radikalno promijeni njezino značenje stavljajući je u drugi kontekst. Upravo isto čine kvantni aktivisti s duhovnošću i/ili vjerom. Kao primjer uzimam razgovor s dr. Pavunom u kojem poentira: "Moj tim fizičara je jedini laboratorij koji svaki dan moli", ili Goswamijeve opaske o Isusovim riječima u poglavlju "Isus i kvantno sebstvo":

"No, svaka zbunjenost nestaje ako shvatimo da Isus, kad izriče ovakve tvrdnje, govori iz relativno rijetkog neuobičajenog stanja kvantnog sebstva. To je isto ono neuobičajeno stanje iz kojeg je činio čuda koja su potiskivala fizičke zakone." (Goswami 2013:258)

Odnosno:

"... zadnja faza duhovnog prosvjetljenja dosegnuta je kad osoba, svaki put kad ulazi u nesvjesnu obradu, biva postojano uspostavljena u kvantnoj Bog-svijesti. Ja smatram da je Buddha dosegao tu zadnju fazu prosvjetljenja jer postoje brojne anegdote o njegovoj staloženosti." (Goswami 2013:257)

Navedeno svjedoči o rekontekstualizaciji tradicije kvantisitičkim diskursom koji ekstrapolira elemente dugovječnih dogmatskih ličnosti dajući im dimenziju suvremenosti i znanstvene utemeljenosti.

Sljedeća važna karakteristika postmodernizma je spajanje umjetničkih formi, tako da više nema jasne razlike između slikarstva, kiparstva, fotografije ili arhitekture pri čemu spomenuto održavanje razlikovanja egzistira isključivo kao stvar ugone. Kvantisti čine jednako:

"Sve je to isto. Samo su putevi različiti. Budisti prije nauče pa meditiraju, katolici se predaju srcem, ateisti npr. samopromatranju." (Marinko Žiković, kazivač)

Pluralizam, raznovrsnost, difuzija, nepredvidivost, ambivalentnost ili odsutstvo ravnoteže, kao naredne značajke postmodernističke misli, progovaraju i u ime samog tijela kvantno-aktivističkog subjekta koji je po svojoj biti mutablian, dvojak, nefiksiran, lišen identifikacije s identitetom i konstruiran od mnoštva različitih tradicija biranih prema proizvoljnosti motritelja. Sinkretizam, eklektizam, brisanje granica između visoke, elitne i niske ili popularne kulture, hedonizam, pastiš, složenost, intertekstualnost, aksiološka nezainteresiranost ili komformizam, samo su neki od pojmovnih dodataka na popisu kontekstualiziranja postmoderne koji se ujedno prirodno uklapaju u promišljanje kvantističkog pogleda.

Sinonimnost, pretakanje i koegzistenciju *života kao i subjektivnog života* u pripadajućim domenama modernosti, kršćanstva, postmodernosti i kvantizma moguće je itekako produbiti u sadržajnijoj raspravi što zbog zadanosti opsega teksta nisam u mogućnosti obaviti. Nadajući se kako sam osnovne poveznice učinila razumljivim, ostatak prepuštam nekom sljedećem radu.

4. TERENSKI RAD

U okviru istraživanja obavljenog tijekom proljeća 2014. i proljeća 2016. g. prisustvovala sam susretu kvantnih aktivista održanog u Buzetu u sklopu manifestacije imena *Vitality Fest* potkraj travnja 2014. g. Program festivala obuhvaćao je klasični *new age* repertoar aktivnosti, od predavanja o yogi, vježbi pilatesa, radionica zdrave (vegetarijanske) prehrane, predavanja o samopomoći pa sve do izlaganja i radionice dr. Antona Krajcara, buzetskog liječnika opće medicine koji piše i živi kvantni aktivizam.

Predavanje i radionica dr. Krajcara su iznimno za potrebe ove manifestacije trajala dva puna dana i okupila svakodnevno oko 20 polaznika u dobi od dvadeset do sedamdeset godina. Meni kao polazniku i istraživaču ovo je bio prvi posjet takvoj vrsti duhovnog kontakta i uopće susreta s kvantnim aktivizmom daljim od stranica knjiga i dokumentaraca na internetu. Predavanje je započelo iznošenjem teorija i spoznaja iz kvantne fizike koje poput dr. Goswamija govore o čovjekovoj svjesnoj prirodi, upotpunjeno temama poput putovanja duše, iscjeljenja, oslobođenja, biti čovjekova poslanja na Zemlji, dužnosti nas kao pojedinaca u ovome životu, sposobnosti čovjekovog samoizlječenja, širokom spektru mogućnosti čovjeka kao svjesnog entiteta, manjkavostima sustava u kojem smo odgajani, iznimnosti slobode, odgovornostima nas kao pojedinaca za ekološku, političku i duhovnu situaciju na Zemlji, važnosti oprosta, učincima vitalne energije, blagodatima unutarnjeg rasta i posljedične mu integracije. Veliku je važnost predavač pritom pridao odnosu uma i tijela uz rasvjetljavanje činjenice da nesvjesnim negativnim mentalnim procesima čovjek utječe na vlastitu fiziologiju pa tako posljedično na nastanak i razvoj bolesti. Rješenje koje nudi tiče se dostizanja finih nivoa vibracije fiziologije za što je prema njegovim riječima, svaki pojedinac sposoban. Način na koji dolazimo do tih stanja je potpuno isključivanje uma ili prestanka identifikacije s mislima što nam omogućava prelazak na novi način funkcioniranja i percipiranja stvarnosti. Slično navodima dr. Goswamija, Krajcar ne predlaže konkretnu tehniku za ulazak u stanje vibracije. Na moje pitanje je li meditacija najbrži način do navedenog stanja, liječnik odgovara: "Moja tehnika je samo moja. Kada bih vam ju otkrio tada biste zanemarili vaše prirodne sposobnosti. Meditacija nije nešto što čovjek čini, već nešto što čovjeka samog potraži. Trebaju postojati prirodni uvjeti za istu." U daljnjim razgovorima dr. Krajcar specificira kako samim prepuštanjem vlastitom tijelu, prirodnim disanjem i usmjeravanjem pažnje na područje reproduktivnog sustava otvaramo sebi put prema suptilnijim vibracijama fiziologije.

Na pitanje o potrebi medijatora, učitelja, nekog višeg entiteta ili bilo kakvog autoriteta u vidu osobe koja prati ili pomaže praktikantu u postizanju stanja vibracije, dobivam odgovor kako navedeno nije nužno jer su sve potrebne sposobnosti u našim rukama. Jedino u situacijama kad osjećamo da ne možemo sami, savjetuje susret s osobama na višoj razini frekvencije koje će potpomognuti ili pospješiti praktikantov prelazak na finiji nivo.

U pomnom slušanju, bilježenju i sinkronom unutarnjem konvertiranju novih informacija u svakodnevni riječnik, najednom osjećam kako mi se ruka kojom novinarskom žestinom zapisujem samo naglo umiruje, dok mi očni kapci klonu, a cijelim tijelom kreće nezaustavljiv val nekontroliranih vibracija čije sam posljedice od te sekunde naovamo istim intenzitetom osjećala punih mjesec dana.

Svjesna i iznenađena svojim uvelike izmijenjenim stanjem svijesti, pogledom provjeravam ostale prisutne u dvorani i primjećujem na svačijem licu isto stanje prepuštenosti, blaženstva i radosti čemu sam i sama svjedočila unutar zidina vlastite tjelesnosti. U tom trenutku iskustveno, vjerujući barem naizgled, proničem u štiva, predavanja i apstraktne pojmove s kojim sam se susretala u pokušaju razumijevanja onoga što zapravo kvantni aktivisti žele reći. Upravo usred mojih misli, predavač sâm počinje objašnjavati stanje kojeg sad već cijela grupa kolektivno dijeli, čime samo potvrđuje moje netom donesene zaključke. Naime, razjašnjava da ovo što osjećamo je samo prirodna posljedica susreta nivoa vibracije na kojem on egzistira s niskim ili grubim razinama na kojima počiva stanje cijele grupe, odnosno uvriježenog funkcioniranja prosječnog čovjeka. Na pitanje jesmo li pod utjecajem nekih natprirodnih moći ili namjernog kontroliranja tuđih stanja prevedeno u imenicu magije, dr. Krajcar odgovara: "Ne! To je fizička, znanstveno dokaziva posljedica susreta dviju energetskih sila različitih intenziteta. Moja je takva jer ja ne mislim. Ja ne djelujem iz uma!"

Kako mi je osnovni naum istraživanja bio ispitati i provjeriti Heelasovu i Woodheadinu tvrdnju o *subjektivnom životu* pojedinca, preciznije deskripciju procesa subjektifikacije u kontekstu imaginarija *new age* duhovnosti, ovo sasvim slučajno zatečeno stanje vibracije u kojem sam imala priliku uživati uvelike mi je pomoglo u pronicanju onog na što Hellas i ostali teoretičari novodobne duhovnosti neumorno poentiraju - slobodi od autoriteta u najdubljem smislu.³⁰ Naime, moje dosadašnje znanje o sličnim stanjima svijesti je

30 Autoritet u vidu višeslojne pojavnosti koja u sebi sadrži sve konstitutivne elemente za uspostavu svih razina identiteta: etničko, rodno, religijsko, političko, obiteljsko, nacionalno, klasno i na kraju samo osobno. Kad kažem osobno, mislim na intimnost osobnosti, memorije, osjećaja, uma i svih unutarnjih procesa koji nas

veće od prosječnog no ono je, kako sad sa sigurnošću zaključujem, uvijek ostajalo na razini mentalnog zaključka uz poneku hvalevrijednu, ali kratkotrajnu iznimku.

S pozicije ovog iskustva promišljanje o subjektifikaciji u okviru suvremenih oblika religioznosti poprima jedno puno dublje i proživljenije uporište. Razlika uobičajenog modusa postojanja, kako bi kvantni aktivisti rekli, razina um-tijelo, i ovog finijeg, fiziološki pročišćenijeg i frekvencijski višeg, zaista preusmjerava kako proces samopoimanja tako i precepciju vlastite stvarnosti – konkretnije, emocije, misli, identifikacije, vezanosti, sjećanja, uvjerenja, naum, strepnje te cijeli inventarij informacija i relacija spram okoline s kojima sam došla na predavanje u trenutku kad sam ušla u stanje vibracije pa svih mjesec dana koliko me ono držalo, u potpunosti su iščeznuli. Cijeli pojam osobnog identiteta, vezanosti uz razne sfere svog unutarnjeg i vanjskog života za kojeg se svesrdno misli da su izvorno "vlastita priča" samo su nestali. Ono što je u meni jedino ostalo bila je čista energija radosti koja za uzrok nije imala ništa osim činjenice da teče. Nisam osjećala apsolutno nikakvu vezanost za ništa što je do tog trenutka činilo moj identitet: obitelj, vjeru, porijeklo, spol, rod, tjelesnost, etnicitet, sjećanja ni osobnost. Bila sam apsolutno nevezana, a opet povezanija sa svime više nego ikad dosad u mom životu. Osjećala sam što znači biti slobodan subjekt koji egzistira, djeluje i poima iz pozicije u kojem nema referentne točke, zadatka, cilja ni autoriteta.

Mjesec dana nakon "kvantnog iskustva" otišla sam na redoviti tjedni susret mladih katolika pri rovinjskoj župi u zajednici Don Bosco. Zajednica broji 30-ak mladih vjernika koji se uz časnu sestru iz reda uršulinki i jednog duhovnika jednom tjednom okuplja u svrhu molitve i čitanja Svetog Pisma.

Kako je moj posjet kvantnim aktivistima trajao puna dva dana, htjela sam dobiti barem slično vremensko iskustvo i s kršćanskom zajednicom, tako da sam, osim posjeta zajednici, dva dana zaredom išla na svetu misu i molitvu krunice prije samog misnog slavlja.

U zajednici je osim mladih vjernika bilo i ljudi srednje dobi. Nakon okupljanja, časna sestra je sve toplo pozdravila i uvela grupu u molitvu. Izmolili smo cijelu krunicu nakon čega je krenulo čitanje Biblije, točnije Evanđelje po Mateju (4:18-22). Čitala je mlada djevojka koja je inače vrlo aktivna kako u zajednici tako i u samoj crkvi. Riječi koje je čitala bile su sljedeće:

"Kad je išao pokraj Galilejskoga mora, vidje kako dva brata,

potičući na procese samoidentificiranja, nagone na vjerovanje da su izvorno naši.

Šimun koji se zove Petar i njegov brat Andrija bacaju mrežu u more.
Oni su bili ribari.
On im reče: 'Pođite za mnom! Učinit ću vas ribarima ljudi!'
Smjesta ostaviše mreže i pođoše za njim.
Kad je odatle otišao dalje, vidje druga dva brata:
Jakova, Zebedejeva sina i, njegova brata Ivana,
kako sa svojim ocem Zebedejem popravljaju u lađicama mreže.
I pozva ih. Oni smjesta ostaviše i lađicu i oca i pođoše za njim."

Nakon čitanja, svi smo zajedno razgovarali o dojmovima pročitano. Većina prisutnih se javljala i komentirala kako je doživjela riječi Svetog Pisma i na koji način primjenjuje pročitano iz riječi Gospodnje u svakodnevnom životu u čiju su svrhu mnogi koristili iskaz "svjedočenje vjere". Jedna je polaznica rekla: "... trudim se svjedočiti vjeru svake sekunde svoga dana...", na što je druga dodala: "... znam da će moje služenje Gospodinu trajati do smrti...", a treći: "... služiti ću vjerno svemu što Gospodin od mene bude tražio."

Duhovnik je pričao o Isusu kao Vođi, kao jedinom Iskupitelju, Kralju i jedinom mogućem putu Spasenja. Govorio je o Isusovom naumu dolaska na Zemlju, o oslobađanju izgubljenih duša iz vlasti neprijatelja, sotone. Nadalje, pozivao je sve prisutne na ponizno prihvaćanje Isusa u svojim srcima koji će od svakog od nas tražiti korjenitu promjenu. Prema riječima duhovnika, "... zadaća ovdje neće uvijek biti laka", jer to će značiti "... odreći se sebe, uzeti na sebe svoj križ i slijediti ga." Prisutni su u miru slušali svećenikove riječi. Nakon svećenikovog izlaganja, jedan je od prisutnih uzeo gitaru i zasvirao pjesmu posvećenu Isusu, na što je ostatak odgovorio pjesmom. Atmosfera je bila vrlo ugodna, topla, srdačna, osjećala se velika solidarnost, pažnja usmjerena na drugog, bliskost i izražena kohezija. Na kraju susreta časa je organizirala dužnosti vjernika po organizacijama u kojima su aktivni (zajednica za palijativnu skrb, savjetovalište mladih, priprema mladih za sakrament krizme, Caritas itd.).

Sljedeća dva dana posvetila sam odlasku na svetu misu i moljenju krunice u crkvi Sv. Antuna u Rovinjskom Selu uoči blagdana Tijelova. Cilj mi je bio predati se molitvi i euharistiji kako bih iz osobnog iskustva i susreta s vjernicima, koliko je to uopće moguće, pokušala što dublje iskustveno proniknuti u kategoriju subjektifikacije Heelasovog i Woodheadinog *života kao*.

Večer uz Sveto Pismo, vjersku zajednicu, molitvu, razgovor s duhovnikom te dva dana odlaženja na euharistiju i krunicu u meni su potakla, pojačala i izražajnijim učinila sljedeće

senzacije: osjećaj uzemljenosti, usmjerenost na druge, pažnju na služenje, suosjećanje, milosrđe, uvažavanje sjećanja i prošlosti, volju za praštanjem i prihvaćanjem stvarnosti kao nepromjenjive datosti, usmjerenost na uviđanje vlastite grešnosti, prihvaćanje sebe kao člana društva koji svojim radom doprinosi njegovu opstojanju te osjećaj priznavanja autoriteta u vidu morala, uma, emocija i Boga kao vrhovnog metaentiteta.

U usporedbi s "kvantnim", "kršćansko" iskustvo je zaista dijametralno različito pa time i neusporedivo. No, istovremeno vrlo je diskutabilno. Naime, smatram kako ispitane duhovne prakse polaze od totalno različitih početnih premisa, o čemu ću raspravljati u zaključku rada, angažiraju različite dijelove neurosenzornog aparata i zaokružene su neistovjetnim društveno-političkim kontekstima, što na koncu rezultira i razlikom u iskustvu. Osim navedenog, moje bivanje u katoličkoj zajednici je prekratko i zasnovano na klasičnim kongregacijskim aktivnostima, što vrlo rijetko, gotovo nikad, kod polaznika rezultira dubokim religioznim³¹ ili transformacijskim iskustvima.

Osim dvodnevnog posjeta crkvi Sv. Antuna u Rovinjskom Selu uspjela sam razgovarati s par pojedinaca i pitati ih o njihovom vjerskom životu, shvaćanju sebe i svijeta te o njihovim religijskim praksama. Najdulje sam razgovarala s djevojkom koja je čitala Bibliju te s jednim mladim svećenikom isusovcem. Na moja pitanja o njihovoj vjerskoj svakodnevnicu odgovorili su mi kako se svakodnevno obavezno mole, odlaze tjedno barem jednom u crkvu (svećenik naravno to radi svakoga dana), trude se biti što aktivniji u zajednici (kako Crkvi, tako i župi), svakodnevno čitaju Sveto Pismo i barem dvaput godišnje odlaze na hodočašća (Međugorje, Svetvinčenat). Na moj upit da mi definiraju sebstvo, jastvo ili svijest, odgovorili su negativno riječima "... uopće ne vjerujem u to..." i "... ne znam što je to". Na pitanje u čemu vide svrhu života kao pojedinca, odgovorili su: "Služiti Gospodinu na način na koji me poziva i ostati mu vjerna do smrti", te "služiti drugima". Cjelokupna retorika, kako u susretu u Don Boscu tako i u razgovoru s vjernicima, kretala se od služenja drugima, solidarnosti, poniznosti, predaje Bogu i Kristu, prihvaćanju vlastita križa, pa sve do poštivanja

31 Postoje različite definicije religioznog iskustva, no objašnjenja radi navodim jednu od brojnih: "... religiozno iskustvo je najdublji doživljaj svetog kao onog što je izvan nas - transcendentnog. Ono u sebi isprepliće sve vidove aktivnosti kojima se čovjek obraća Bogu - ono što je najčešće nedohvatljivo i najpreciznijim mjerenjem" (Mandarić 2000:46).

"Duboko religiozno iskustvo je (...) ono koje biće čovjeka u temelju korjenito zahvaća. Čovjek tada doživljuje svoj odgovor Bogu ili svoje odbijanje odgovora. U tom iskustvu čovjek doživljava metafizičko, etičko i egzistencijalno iskustvo bitka i egzistencije kao svjedočenje Boga za njegovu objavu. Religioznom iskustvupripada iskustvo nadnaravnog života koji se očituje u molitvi, karitasu, primanju sakramenata i moralnom životu. U to ulazi i unutarnje iskustvo krivnje, kajanja, radosti, mira, sabranosti, suhoće, neutješnosti i straha" (Ivančić 1990:164).

Deset Božjih zapovijedi, porijekla i veličanja obiteljskog života, važnosti sakramenata te braka kao zajedništva muškarca i žene pod Božjim blagoslovom. Osobni napredak vide kao mogućnost, ali jedino uz pomoć Gospodnju, a sloboda im znači predaja Bogu i njegovoj volji.

Ono što sam zaključila je zaista poimanje sebe uvijek s obzirom na neku vanjsku instancu: Boga, crkvu, društvo, bračnog partnera, Krista, obitelj. Življenje *života kao* u svoj punini Heelas i Woodheadinog objašnjenja pronašla sam kako kroz osobno, tako i kongregacijsko iskustvo susreta s rovinjskom katoličkom zajednicom.

5. SINTEZA TERENSKOG ISKUSTVA

Osim osobnog iskustva bivanja unutar grupa obaju duhovnih pravaca, feneomenološkog zadiranja u pripadajuće im alate subjektifikacije te uspješno potvrđenih dihotomija *života kao i subjektivnog života*, intervju s praktikantima ukazao mi je ujedno na mnogobrojne suprotstavljajuće razlike u življenim praksama i moralnim vrijednostima ispitanih socio-spiritualnih kontingenata. Intervjuirala sam šest predstavnika za svaki pravac fokusirajući se na osnovne konstitutivne elemente kako svakodnevnih socijalnih tako i duhovnih realnosti: odnos prema poslu, zdravlju, tijelu, prehrani, braku, partnerstvu, obitelji, današnjem društvu, novcu, identitetu, evoluciji, Bogu, ljubavi, seksualnosti, patnji, grijehu, zlu, svetom, smislu života, slobodi, svijesti, duhovnoj praksi. Nit vodilja intervju bila mi je dodatno preispitivanje dihotomije Heelas i Woodhead pojmovlja i to upravo raščeljavajući elementarne svjetonazore i dnevne površinski "nesvjesne" aktivnosti.

Rezultate razgovora sažela sam u izjavne rečenice ili izvučene zaključke koji objedinjuju smisao odgovorenog, a pokraj njih evidencije radi, iznosim neke od potvrđujućih izjava ispitanih. Nastavno, jednoglasni rezime katoličkih kazivača je sljedeći:

- Bog je sveprisutni entitet, vrhovni stvoritelj koji u obliku osobe upravlja životom na Zemlji. ("Bog je osoba." Vida Đuran, 50 g.)
- Grijeh i zlo su sve svjesne i nesvjesne radnje koje čovjeka udaljavaju od Boga ("... griješiti je ne slušati Božju riječ." Eleni Poropat, 23 g.)
- Ljubav je moguća isključivo ako dolazi od Boga. ("Ljubav je Bog." Marko Čižmek, 42 g.)
- Patnja je Božji poziv k sebi. ("... što više patiš, to si bliže Bogu." Tihana Dodić, 38 g.)
- Sveto je Sveto Trojstvo, a očituje se u služenju drugima. ("... meni je ljubav prema bližnjemu sveta." Tihana Dodić 38 g.)
- Smisao života je ljubav prema bližnjemu i predaja Božjoj volji. ("... učinit ću ono što Gospodin od mene zatraži." Eleni Poropat, 23 g.)
- Smisao kršćanina je život vječni. ("Sve što radim kao kršćanin osigurava mi život vječni." Darka Iskra, 65 g.)
- Brak, partnerstvo, seksualnost i sloboda su sveti ako dolaze od ljubavi prema Bogu. ("... brak je sveta zajednica muškarca i žene." Vera Budicin, 58 g.)
- Posao je obaveza svakog pojedinca. Time doprinosimo zajednici. ("Posao je radost doprinošenja zajednici." Vida Đuran, 50 g.)

- Svijest, sebstvo i evolucija ne postoje. ("Ne vjerujem u ništa od navedenog." Svećenik Tvrtko Barun, 34 g.)
- Čovjek mora služiti održavanju društvene solidarnosti i kohezije. ("Ja nisam duh, tjelesno sam biće, dio sam svijeta i društva i dužnost mi je svojim djelima te poštivanjem zakona služiti tom društvu." Marko Čižmek, 43 g.)
- Znanost i religija nisu povezive kategorije. ("... bilo bi lijepo kad bi se znanost više otvorila religiji." Vera Budicin, 58 g.)
- Ja vjerujem. ("Vjerujem u Spasenje...", svećenik Tvrtko Barun, 34 g.)

Svi ispitanici vlastitu su vjeru dobili u obiteljima iz kojih potječu, u kontakt s božanskim dolaze preko svakodnevne molitve, redovito čitaju Bibliju pozivajući se na njenu neprikosnovenu autentičnost (nitko od ispitanika nije znao imenovati nijednog od autora Svetog Pisma³²), odlaze na misu barem jednom tjedno, hodočaste po svetištima, dijele vlastita duhovna razmišljanja s vjerskom zajednicom, smatraju kako je identitet nešto čega se čovjek mora držati, nisu skloni odobravanju *new age* pravaca te ne prakticiraju nikakve inhibicije u konzumaciji hrane s obzirom na njihovo vjersko opredjeljenje. Ujedno, izražavaju jasnu privrženost instituciji države kao regulatoru društvene i moralne kohezije. Većinom su simpatizeri desno orijentiranih političkih opcija gajeći tradicionalne vrijednosti o obitelji uz primjetno isticanje katoličke žrtvenosti i nametnute religijske sufokacije kroz godine prijašnjeg socijalističkog uređenja. Trenutnu političku klimu shvaćaju spasonosnom po suvremeno kolektivno stanje duha.³³ Više od polovine ispitanih nema visoko obrazovanje, žive u tradicionalnim obiteljskim zajednicama i LGBTQ skupine vide kao anomaliju.³⁴

Intervju s kvantnim aktivistima, temeljen na jednakim pitanjima korištenim s katoličkom skupinom, polučio je mnogo heterogenije rezultate koje sam komprimirala u sljedećih nekoliko tvrdnji:

- Bog je osobni doživljaj. Bog je energija, ljubav, sveprisutni entitet. Mi smo Bog.

32 Godine 2004. Robert Beckford, britanski teolog sa Sveučilišta Canterbury Christ Church, objavljuje kontroverzni dokumentarni film *Who Wrote the Bible?*, premijerno prikazan na Badnjak iste godine na britanskom Channel 4. Beckford izaziva ukorijenjena kršćanska vjerovanja o Bibliji kao nepatvorenoj Božjoj riječi, netakutoj od strane ljudske ruke, namećući pitanje kako povijest Biblije implicira višestruke revizije, ekskluzije i najraznolikije političke imperative. Zanimljiva je činjenica kako od ispitanih kršćanskih praktikanata i ujedno kazivača u dokumentarnom filmu, nitko nije znao imenovati autore biblijskih tekstova.

33 Navodim riječi jedne od ispitanica: "Barem su danas došli normalni ljudi na vlast koji će vratiti malo zdravlja u mlade" (Darka Iskra, 67 g.).

34 Navod kazivača: "Homoseksualizam je bolest" (Nevio Dodić, 58 g.).

- ("Bog je osobna priča. Može biti i unutarnji i vanjski entitet." Roberto Fatorić, 43 g.)
- Grijeih i zlo ne postoje. To su isključive posljedice neznanja. ("To je samo nesvijest." Illa Jurman, 31 g.)
 - Ljubav je sve. Ljubav je prepuštanje životu. ("Duboko prihvaćanje svega kako jest, bez projekcija kontrole nad drugima." Illa Jurman, 31 g.)
 - Patnja je odraz neznanja. Patnja vodi prema Istini. ("Pati onaj tko nema znanje." Marinko Žiković, 49 g.)
 - Svet je sam život. Priroda je sveta. ("Život je svet!" Anton Krajcar, 70 g.)
 - Smisao života je oslobođenje od svih uvjetovanosti. ("Smisao života je rast duše. Duša može rasti samo u cjelini. Rast nas dovodi do oslobođenja." Antun Krajcar, 70 g.)
 - Institucija braka nije prirodna. ("... trebamo raditi na tome da brak otpadne." Marinko Žiković, 49 g.)
 - Tijelo je glavni čovjekov učitelj. ("... fiziologija nam govori gdje smo sa sobom." Roberto Fatorić, 43 g.)
 - Čovjek je ono što jede. ("... hrana poput mesa onemogućava nesmetano funkcioniranje fiziologije i time otežava put doživljaja blaženstva." Roberto Fatorić, 43 g.)
 - Identiteta se trebamo riješiti. ("... to je samo identifikacija s umom." Sandra Prenc, 34 g.)
 - Posao je nužnost koju treba svesti na minimum. Ljudi rade mnogo više od onog što im je uistinu potrebno. Sustav nije dobar za pojedinca. ("Žene bi trebale raditi samo 4 sata dnevno" Sandra Prenc, 33 g.; "Ma jedna kornjača živi 400 godina i nije radila ni jedan dan! Ma o čemu mi pričamo?!" Marinko Živković, 49 g.)
 - Sloboda, svijest i sebstvo su osnovni ciljevi svakog kvantnog aktivista. Svijest je temelj svakog živog bića. (Svi ispitanici se slažu oko navedene tvrdnje.)
 - Individualno oslobođenje od svih oblika društvenosti je najbolje čovjekovo služenje zajednici. ("... samo oslobođeni pojedinac može istinski služiti društvu." Ana Milin, 44 g.)
 - Znanost i duhovnost su dvije strane iste medalje. ("Kvantni fizičari su danas isto što su nekad bili svećenici" Ana Milin, 44 g.)
 - Ja znam. ("...iskustveno znam da je sve u nama." Illa Jurman, 31 g.)

Većina ispitanika započinje vlastitu duhovnu praksu uslijed teških životnih okolnosti: klinička smrt, ovisnost o heroinu, prometna nezgoda ili izvantjelesno iskustvo, usprkos katoličkoj podlozi dobivenoj obiteljskim odgojem. Redovito prakticiraju meditaciju posežući za najrazličitijim tehnikama: vipassana, Oshova dinamička meditacija, samopromatranje ili kojigod oblik poniranja u sebe neovisno o tradiciji iz koje potječe. U kontakt sa svetim dolaze odlaskom u prirodu ili kroz samovanje, bez upiranja u zajednicu ili duhovni autoritet s kojim dijele vlastita iskustva.³⁵ Naglašavaju odbijanje etiketiranosti kroz *new age*: "To nema veze s *new age* pokretom. Ovo je potraga za čistom svijesti. Bez okova i imena" (Marinko Žiković, 49 g.) Izbjegavajući i pojam kvantnih aktivista, napominju kako je definicija samo umna kategorija bez istinske svrhe. Mahom su poklonici vegetarijanske, veganske ili sirove prehrane, no opet ni to ne mora biti nužnost. Nemaju referentno djelo koje objedinjuje njihov duhovni put, posežu za najrazličitijim čak i međusobno suprotstavljenim tekstovima: od prirodno-znanstvenih do onih iz područja starih dalekoistočnih tradicija. Primjetan je zazor od dominantnih društvenih procesa, apolitični su, u državnom aparatu i neoliberalnom tržištu vide agitatore razdora i nesreće kolektivnog stanja čovječanstva. Pokazuju tendenciju povlačenja od društva, svi su visoko obrazovani, stanuju ili u izrazito velikim urbanim središtima ili u izoliranim mjestima u prirodi. Većina kazivača nije u tradicionalnim brakovima i o LGBTQ zajednicama imaju međusobno različite stavove. Ono što ih bez obzira na razlike sve povezuje jest utemeljenost u pojmu svijesti.

35 Ispitani kazivači štiju duhovna saznanja, postignuća i djelovanja određenih pojedinaca i/ili duhovnih učitelja što je najbliže autoritetu u klasičnom smislu i to čine na teozofski način.

6. SVIJEST

Ono što se kroz terenski rad, tematiziranje pojma *subjektivnog života* i jukstaponiranog mu *života kao*, iščitavanje literature novodobne duhovnosti i kvantne mehanike, uključujući postmoderne okvire u kojem navedeno obitava, pokazalo još uvijek nedefiniranim i prijemnim jest pojam svijesti. Novodobni diskurs religijske subjektifikacije, kvantna mehanika pa time i kvantističko iskustvo utemeljuju se u sinonimima budnosti, probuđenosti, osviještenosti ili svijesti. Sinonimi koje istraženi praktikanti *života kao* uopće ne prepoznaju, ni lingvistično ni pojmovno.³⁶ Uočeno me potiče na dublje istraživanje ovog fenomena. Kvantni aktivisti se zaklinju u njegovu imanentnost, fizičari sve više potvrđuju kako bez promatrača eksperimenta ne dolazi do promjene prirode čestice, a *new age* diskurs i dalekoistočnjačke inačice meditacijskih praktikanata vrve paletom istoznačnica za navedeno "budno" stanje. Egzaktnost i mističnost naziru mogućnost zajedničke podloge, a nitko ne nudi unisonu i konačnu definiciju svijesti.³⁷

Upravo je spomenuto dovelo do pokretanja *Mind and Life Dialogues* 1987. g. u Dharamsali u Tibetu.³⁸ Dalaj Lama i vodeći zapadni znanstvenici pokrenuli su susrete čija je svrha informirati jedni druge o najnovijim spoznajama na polju vlastitih domena. Temeljna motivacija je propitivanje, iznalaženje ili možda već postojanje suštinskog opravdanja kako suvremenu znanost i duhovnost vežu realne osnove za koegzistenciju, preklapanje i nadopunjavanje.

Kako sam već obrazložila, kvantna mehanika, točnije pobornici duhovnosti na kvantnim osnovama, smatraju vlastite laboratorijske i teorijske pronalaskе aplikabilnim kako na "prirodu stvari" tako i na samu prirodu ljudskog bića. Ako je atom nelokalan, a čini naše sastavne dijelove, tada je i naša priroda dualna, i valna i materijalna. Posljedično eksperimentu duplog proreza, samopromatranje mijenja teksturu i sadržaj naše stvarnosti. Drugim riječima, naša objektivna stvarnost je iluzorna, ona ne postoji, priroda kakvu

36 Zanimljivosti radi, časopis Discover 1992.g proglašava svijest jednim od deset najvažnijih neriješenih znanstvenih problema.

37 John Searle u djelu *Mind, Language and Society* definira svijest kao stanja kod ljudi koja započinju nakon buđenja iz stanja sna bez snova i traju sve do ponovnog ulaska u stanje sna bez snova ili padanja u komu, ili smrti ili bilo kojeg drugog načina gubitka svijesti. Kao osnovne značajke svijesti, Searle navodi pounutrašnjost, kvalitativnost i subjektivnost (prema Perak 2010:243).

38 Američki poduzetnik Adam Engle 1983. g. stupa u kontakt s Tenzin Gyatsom, 14. Dalaj Lamom, i predlaže mu pokretanje dijaloga na temu konsolidacije budističkog nauka i moderne zapadne znanosti. Dalaj Lama prihvaća prijedlog nakon čega se u tim uključuje Francisco Varela i od 1987. g. naovamo pokreću službene *Mind and Life Dialogues* koji prerastaju u instituciju *Mind and Life Institute* sa sjedištem u SAD-u. Osnovni cilj njihova zajedničkog rada je istraživanje prirode i realnosti uporabom znanja u svrhu poboljšanja kvalitete življenja i očuvanja planete.

shvaćamo nema uporišta u realnosti, zapravo priroda uopće nema intrinzične prirode. Parafrazirajući razgovore s dr. Pavunom,

"Prema klasičnoj fizici ono što vidimo je istinito i prolazno. To je laž. Ništa ne postoji, ništa nije tu, već je sve rezultat toga da smo same sebe putem svog podkvantnog polja ega uvjerali da jesmo. Sve je unaprijed isprogramirano i ništa se zapravo ne događa."

Materijalna stvarnost koju živimo ishod je kulturnog dogovora, izvješteno umno zahvaćanje života ili kvantno, nesvjesno solidificiranje manifestacija svijesti, toliko duboko i ukorijenjeno "ukrućivanje" opaženog³⁹ i proživljenog da nam činjenica samoprožimajuće povezanosti svega izmiče percepciji. Učinimo li promjenu u jednoj mikro točki svemira, ona će odjeknuti cijelim sustavom.

Izložena retorika, usudila bih se reći, materijalnog nihilizma u sličnom konceptualnom tonu prisutna je u kontekstu budističke epistemologije, konkretnije u *madhyamaka* budizmu. Srednji budistički put, onaj tibetanskih monaha i sljedbenika 14. Dalaj Lame, najglasnija je konceptualna spojnica u dijalogu empirijskog i spiritualnog, barem u dostupnom javnom diskursu. Konstitutivni element mahajanskog budizma, *madhyamaka*, promatra se u svjetlu Nagarjune, budističkog monaha iz 3. st. pr. Kr., u literaturi poznatog i kao Drugi Buddha. Nagarjunin najvažniji doprinos budističkoj filozofiji jest razvoj koncepta *sunyate*, ili praznine. Za Nagarjunu, sva bića, dapače svi fenomeni su bez *svabhavate*, "svoje-prirode", bez inherentnog postojanja, i kao takvi su bez ikakve osnovne esencije - oni su prazni (što ne znači da ne postoje).

Thupten Jinpa Langri⁴⁰, budistički epistemolog, objašnjavajući osnovne premise *madhyamaka* budizma na *Mind and Life Dialogues*, govori o dvjema osnovnim istinama. Prva, univerzalna istina, objašnjava nepostojanje ultimativnog opisa realnosti. Ultimativna ili apsolutna istina onkraj je riječi, konceptualnih elaboracija i prestanka verbalne proliferacije. Prazna je, ništavna, bezoblična i bezgranična. Druga, konvencionalna, sadrži sve kategorije uzroka i posljedice, instrumentalna je i dogovorena te uključuje naš opisni sustav kao konstitutivni dio realnosti. Budisti ne prihvaćaju materijalistički redukcionizam na neovisne objekte, nipošto. Prema njihovim učenjima sve je kompleksno, intrinzično i u kontingentnim

39 Intervju neurobiologa Francisca Varele na Institut fuer Raumexperimente iz 1983.: "Mi smo tako manijakalno opsjednuti solidificiranjem."

40 Budistički epistemolog, istraživač neuroinovacija i translacijskih neuroznanosti na Sveučilištu Stanford, autor mnogobrojnih knjiga među kojima izdvajam posljednja izdanja: *Tibetan Songs of Spiritual Experience* (2014) i *Self, Reality and Reason in Tibetan Thought: Tsongkhapa's Quest for the Middle View* (2002). Ujedno i Dalaj Lamin službeni prevoditelj od 1985.

odnosima. Nemoguće je shvatiti identitet bez konteksta, sve je u konstantnom međudodnosu:

"Jednom kad svjesno upotrijebiš ideju o odsustvu intrinzičnog postojanja, a to je u biti praznina, onda shvaćaš da je realnost iluzorna. Neovisnog⁴¹ postojanja nema. To je samo mentalna projekcija na koju se vezujemo" (Dalaj Lama, *Mind and Life Dialogues*, 2011).

Dva slična, gotovo identična teorijska pristupa našla su se vrlo blizu, oba zagovarajući svijest kao imanentnu pojavu. Budisti ju definiraju kao: "... receptivni dio uma, čin indiferencirane spoznaje ili kognicije; ona registrira verifikaciju svakog događaja, apsorbira svaki fizički i mentalni stimulans, bilježi i sirove osobine iskustva bez etiketiranja i sudova" (Hart 1990:26) i što je najbitnije neovisna je o mozgu: "Mi ne znamo točno u kojem dijelu tijela je locirana, ali u mozgu nije" (Dalaj Lama, *Mind and Life Dialogues*, 2011). Oba diskursa kreću pomirljivo jedan prema drugome. No, ono što perzistentno mrsi sljubljuvanje diskursa mističnog i egzaktnog jest sam diskurs prirodnoznanstvenog, točnije, polje neuroznanosti.

Naime, neuroznanstvenici definiraju svijest kao sveukupnost alata proizašlih iz ekstremno redukcionističkih uvjeta u kojima se ona sagledava u okviru fizikalnog mehanizma istovjetnog s mozgom tj. s njegovom neuralnom osnovom⁴², svodeći ju isključivo na izvorište u neuralnom. "Neurofiziolozi opisuju svijest kao iluzorni dodatni epifenomen (sekundarni fenomen) složene materijalne strukture koju nazivamo mozgom. Drugim riječima, kao što jetra luči žuč, tako i mozak luči svijest" (Goswami 2013:29). Ili, kako Bitbol navodi citirajući pobornike fizikalizma: "Svijest je bazirana u materiji u vrlo općem smislu: izranja iz svega što fizika opisuje kao fundamentalno pa čak i iz kvantnog polja" (Bitbol 2008:16). Prevedeno, smatraju ju nusproizvodom moždanih aktivnosti koja nakon minuća mozga i sama iščezava. Kognitivna znanost gleda na svijest kao na instrument metakognicije ("znamo da znamo" ili proces "znanja da znamo") čija moć leži u sintezi reprezentacija i njihovoj transformaciji u jednu jedinstvenu. U ovakvoj objektivnoj definiciji svijesti um je opisan kao alat za odlučivanje, objektivnost, apstrakciju i akciju, a pojedinac, kao nositelj "kapljice" svijesti je izoliran i neuključen u totalnost svijeta. Ili, definicija u trećoj osobi, nudi

41 Budističko shvaćanje neovisnosti možemo poistovjetiti s univerzalnosti ili samoprožimanjem. Dostizanje individualnosti ili neovisnosti znači osvještavanje međusobne povezanosti svog živog i neživog svijeta, za razliku od zapadnjačkog kartezijanskog shvaćanja neovisnosti kao stvarne izoliranosti ili odvojenosti jedinke od ostatka prirodnog sustava.

42 Najglasniji zagovornici redukcionističkog pristupa su Crick i Koch, tvorci jedne od najaktualnijih neurobioloških teorija svijesti raspravljenoj u tekstu "Towards a Neurobiological Theory of Consciousness" (1999). Autori odbacuju potrebu za definicijom svijesti jer slijedeći njihovo stajalište, svatko od nas ima *sui generis* grubu predodžbu što svijest jest.

poimanje svijesti u vidu agensa, konstruktora ili graditelja realiteta što je u apsolutnoj suprotnosti s budističkim i kvantističkim stavom koji svijesti pripisuju isključivo kvalitetu imanentnosti: ona egzistira, biva, ne-čini, ne sintetizira i što je najkrucijalnije - ne interagira.

Zašto je to uopće bitno za raspravu? Zato što oba pristupa, kvantni i budistički, smatraju kako je svijest nešto što predstoji svakom obliku postojanja: atomu, planetu, živom svijetu, ljudskom biću pa time i društvu. Implikacijom toga, barem prema iskustvima budističkih monaha, svijest kao ne-rezultat moždanih funkcija putuje iz manifestacije u manifestaciju i kao takva netaknuta i svjesna same sebe ne podliježe utjecaju socijalnih dinamika povijesti ljudskog društvenog života. To bi pojednostavljeno značilo kako se čisti i ispražnjeni koncentrat svijesti koji stvara realitetnu kulisu ljudskog postojanja ne upliće, razvija, obogaćuje, osiromašuje ili transformira kroz sudar s ostalim istovjetnim nosiocima doze svijesti - mnoštvom kulturnih subjekata

Steven Rose u *The Need for a Critical Neuroscience* (2012) upravo ukazuje na navedeno pozivajući neuroznanosti na prijeko potrebno ogoljenje termina svijesti od širih značenja koje mu pripisuju različite "vrste svjesnosti": klasna svijest, rasna svijest, rodna svijest, etnička svijest, religijska svijest itd. U protivnom, poentira feministička sociologinja znanosti Hilary Rose, kako bismo inače kao kolektiv bili u stanju objasniti velike skokove svijesti koji su doveli do iznimnih društvenih promjena nalik primjerice ženskom pokretu 70-ih? (2102:58-59).

6.1. FENOMENOLOGIJA

Odnos dihotomije "madhyamakističko-kvantističkog" i neuroznanstvenog pristupa povezujem s raspravom koju Michel Bitbol otvara na konferenciji *ConsapevolMente*⁴³ u talijanskoj La Speziji 2015. g. na temu odnosa panpsihizma i fenomenologije, gdje zapravo i vidim odgovor na problematiku promišljanja esencije problematike svjesnosti. Panpsihisti⁴⁴, materijalisti u prirodi, poput neuroznanstvenika, vjeruju u postojanje svijesti, ali samo nakon

43 Konferencija koja se od 2011. g. jednom godišnje održava u La Speziji (Italija) u cilju promišljanja tema vezanih uz odnos uma, zajednice i okoliša.

44 Panpsihizam jedna je od najstarijih filozofskih teorija tradicionalno pripisana školama misli poput stoicizma ili Vedante te filozofima kao što su Platon, Spinoza, Tales, Leibniz ili William James. Tijekom 19. st. panpsihizam postaje općeprihvaćenom filozofijom prirode uma koja tijekom 20. st. biva istisnuta zahvaljujući vladavini logičkog pozitivizma. Okosnica panpsihističkog djelovanja jest ideja o svijesti, umu ili duši kao primordijalnoj i univerzalnoj odlici svih materijalnih pojavnosti. Pojednostavljeno, panpsihisti vide sebe kao umove u svijetu ostalih umova.

što popišu i dokumentiraju materijalnu stvarnost. Prema njima je svijest jedna osobina više, krunska, nemjerljiva, ona koja dolazi na koncu formacije materijalnog postojanja. Kreću, fizikalistički, s činjenicom da postoji samo jedan realitet, izvanjski, objektivan i kruti proizvod međuodnosa elementarnih čestica. Međutim, puko dokumentiranje materijalne stvarnosti ih ne zadovoljava u potpunosti pa popisu dodaju ono u što smo svi sigurni - iskustvo. Panpsihistički pogled na ljudsko iskustvo sebe i svijeta izgleda otprilike ovako: "ugledaš stolicu" i to je fenomen, ali iskustvo koje imaš od gledanja stolice nije fenomen.

Fenomenologija pristupa suprotno i poziva na korak unatrag u smjeru ulaska u samu srž bića iskustva. Iskustvo je isključivo ljudsko sredstvo odnošenja sa stvarnosti i ne tiče se pukog iskušavanja realnih datosti i skladištenja doživljaja u neurokognitivni aparat. Umjesto bavljenja reprezentacijama svijeta za iskustvo, husserlovski potiče na korištenje iskustva u svakom trenutku u svakom slučaju. Svijest shvaća kao preduvjet za iskustvo, nelogičnu i proživljenu, koja služi samo u svrhu osvještavanja subjekta da jedino u čemu može egzistirati je iskustvo samo. Fenomenolog vrši svojevrsan kopernikanski obrat jer u obzir uzima samo točku s koje polazi, iskustvenu i subjektivnu, iz čega proizlazi da je fizikalna stvarnost ekspresija mentalnih i performativnih (u smislu akcija) uvjeta za upoznavanje tog svijeta. Drugim riječima, ne postoji razlika između onog koji iskušava i onog što iskušava. Pažnja je isključivo na senzornom dijalogu dvaju elemenata. Međuigrom jedno implicira drugo; iskustvo čini subjekta subjektom a svi za to dostupni mu perceptivni alati zaslužni su za kakvoću iskustva i na koncu iz toga rezultirajuću sliku svijeta. Zato je prema fenomenolozima potrebno odbaciti shvaćanje fizike kao izraza jedne stvarnosti izvanjske čovjeku. Potrebu za fizikalizmom istiskuju razlogom da ono što jest dolazi prije fizičkog - prije prisutnih stvari postoji sama prisutnost. Cilj fenomenološkog pristupa je povratak u, usuđujem se reći, iskonsko iskustvo dekonstrukcijom perceptivnog instrumentarija sveprožetog kulturom. Put do totalnog iskustva ili iskustva totalnosti popločen je gašenjem prosudbe, analizom, odvajanjem i zazivanjem reverzibilnosti zaborava. Ovo raskrinkavanje perceptivnog instrumentarija sve do oceanskog iskustva aludira na "rudarski" posao obavljanja svojevrzne osobne arheologije znanja. Foucault, promišljajući iskaz, onaj koji daje značenje govornim činovima, govornim iskazima ili stavovima, ne vjeruje kao ostali strukturalisti da je značenje semantičkih elemenata određeno prije njihove artikulacije. Iz toga slijedi zaključak kako iskaz sam nije stav. Shodno zaključenom, stavovi sačinjavaju mrežu pravila koja determiniraju što nosi značenje, a ove determinante su pak preduvjeti da stavovi,

govorni iskazi ili govorni činovi sadržavaju značenje. Međutim, iskazi su također i "dogadaji", u ovom slučaju i osjeti, jer se, kao i druga pravila, pojavljuju u određeno vrijeme. Iskaz egzistira unutar polja diskursa, a njegovo značenje ovisi od uvjeta koje mu formacije omogućuju, od niza iskaza koji mu prethode i koji se na koncu nastavljaju na njega. Foucault svoju analizu usmjerava na ogromno organizirano raspršivanje iskaza zvano diskurzivne formacije, što je zapravo matrica kulturnog. Ne zanimajući se za dublje značenje ili transcendentalni subjekt, "pravu istinu", istovjetnu osjećaju totalnosti ili sigurnom tlu za fenomenološko iskustvo vidi u analizi diskurzivnih formacija i praktičnih uvjeta koji produciraju istinu i značenje. Prevedeno u diskurs odnosa fenomenologije i panpsihizma, oceanski osjećaj je jedan i primordijalan, ali jezične formacije, značenjske naslage i konteksti njegove prosudbe povijesno su mutabilni, dio konsenzusa i stopljeni s kulturom.

Vrlo slično prije navedenom teoretičaru percepcije Gibsonu ili pak Cassireru, fenomenološki pristup prevodim u dostizanje iskonskog čistog stanja kroz raslojavanje kulturnih naslaga konstitutivnih elemenata naše percepcije. Fenomenološki povratak u samu srž iskustva bića, iskustva komunikacije spoznavatelja i spoznanog presudnog za doživljaj "objektivne" stvarnosti, pronalazim u spoznajama francuskog filozofa estetskog, Mauricea Merleau-Pontyja, objavljenim u *Vidljivo i nevidljivo* 1964. g. i diskutiranim u tekstu "Gramatologija oka" Marija Kopačića objavljenog u časopisu *Zarez* 2013. g. Merleau-Ponty promišljajući tjelesnost, proširuje interes za ljudsko tijelo *sui generis* na nešto što zove tijelo svijeta ili meso bitka. Živo meso bitka ili proces ogoljenja definira kao: "Silazak u predkognitivno, predteorijsko, predobjektno područje..." (Kopačić 2013:40), odnosno izvor intuicije, stanje prije svake refleksije, akcije i samog viđenja. Viđenje, vid ili pogled pritom smatra instrumentom koji omogućuje unutarnju kontemplaciju nad odvajanjem od bitka. Prema Pontyju vid niče iz viđenog - to što mi vidimo svijet je zato što smo ga vidjeli da se rađa iz našeg najelementarnijeg osjećaja, što se posljedično razvija na način davanja forme stvarima. Zapravo, odvajanje čovjeka od vlastitog unutarnjeg primordijalnog freudovskog oceanskog osjećaja totalnosti započinje korištenjem perceptivnih instrumenata koje uvjetuje, razvija, kontekstualizira i kontrolira kultura. Povratak u meso vidi kao obnavljajući, rekonstruirajući ili restauracijski, nipošto kao putovanje u suprotnom smjeru. Ponovno uspostavljanje puta omogućuje pojavu izvorne točka viđenja:

"Čini se da vidimo kako se u tom nedovršenom djelu oblikuje nešto poput traženja neimenovane supstance iz koje se ja sam, onaj koji vidim (*le voyant*), izvlačim. Iz mreža (*rets*) ili, ako hoćete, zraka (*rais*) prelijevanja boja, čiji sam najprije ja dio, pojavljujem se kao oko,

izbijajući na neki način iz onoga što bih mogao nazvati funkcijom vidstva (*voyure*).“ (Kopić 2013:40)

Meso bitka je reverzibilno, percipirano i autopercipirano, bitak krećući od samog sebe, iskustva sebe i iskušenog pri čemu čovjek nije promatrač već sudionik. Na taj način Merleau-Ponty odbacuje postojanje apsolutnog duha kojeg zamjenjuje jedinom stvarnom instancom - utjelovljenim duhom. Tako mjesto svijesti preuzima tijelo koje postaje uvjetom mogućnosti konstituiranja stvari i to ne kao objekata već *locusa* umreženosti, ispreplitanja, "uzvratnosti, su-prisutnosti ili koegzistencije mogega tijela s tijelima drugih i drugim tijelima" (Kopić 2013:40).

Fenomenolozima i Pontyju svijest jest kategorija imanentna cjelokupnoj stvarnosti, ali isključivo kao dio utjelovljenog iskustva prema čemu je razvidno da ona ne može biti imuna na socijalni kontekst u kojem egzistira pa makar se odnosila na minornu česticu vremena trajanja ljudskog života u usporedbi s ništavilom i bezgraničnošću "nulte točke".

Biolog i neuroznanstvenik Francisco Varela, ujedno jedan od osnivača Instituta Mind and Life, na tragu je sličnog. Suradnja Varele i čileanskog mentora, kasnije kolege Humberta Maturane iznjedrila je potpuno nove poglede na esenciju biološkog i njegovog odnosa s materijalnim okolišem sazdane u pojmovima autopoeze⁴⁵ i enakcije⁴⁶. Razmatrajući postojanje živog svijeta i svijesti u njoj i s njome, znanstvenici zaključuju kako svijest itekako odlikuje ekološka perspektiva. Drugim riječima, iako još nisu sigurni dolazi li ona iz mozga ili neke druge instance, ono što zasigurno tvrde jest da se svijest razvija u kontaktu s okolinom i to isključivo kroz ljudsko iskustvo. U *A Science of Consciousness as if Experience Mattered* (1979) Varela izražava potrebu za novim kognitivnim znanostima koje će svoju baziranost na

45 Autopoetska teorija je jedini primjer definicije života koja uzima u razmatranje cjelokupni živi sustav, za razliku od ostalih pristupa u biologiji isključivo baziranih na popisivanju funkcionalnih atributa živih jedinki (razmnožavanje, metabolizam itd). Bazira se na ideji da su sva živa bića autopoetska - identična po svojoj organizaciji, ali različita po strukturi. Autopoetski sistem (shvaćen kao jedinica) je organiziran kroz mrežu procesa proizvodnje (transformacije i destrukcije) komponenata koje proizvode naredne komponente od kojih je sistem sastavljen. Najvažnija karakteristika autopoetskog sustava je da sam sebe zbog svoje dinamike počne razlikovati od okoline, ali na takav način da je s tom okolinom nerazdvojivo povezan. S obzirom da je spoznavanje djelatnost spoznavatelja i time ukorijenjeno u samom načinu njegovog živog bića tj. u njegovoj organizaciji, nije moguće spoznavanje shvatiti samo proučavanjem živčanog sustava, nego živog bića u cjelini (Varela 1980:36-48).

46 Način na koji subjekt percepcije uključuje kreativno asociranje vlastitih akcija s potrebama situacije u kojoj se nalazi. Termin je ponuđen u svrhu pobijanja rastućeg uvjerenja kako je kognicija rezultat reprezentacije unaprijed danog svijeta od strane unaprijed danog uma u korist shvaćanja enaktivnosti svijeta i uma na temelju povijesti raznovrsnosti akcija izvedenih od strane jednog bića. Iskustvo svijeta rezultat je međusobne interakcije između mogućnosti senzomotornog aparata organizma i njegova okoliša (Foglia i Wilson 2011: 319-325).

anglosaksonskoj filozofiji uma zamijeniti neurofenomenologijom: "Praktično govoreći, to znači uzeti tradiciju fenomenologije kao znanosti iskustva ozbiljno i povezati ju vješto s modernom znanosti" (Varela 1997:1).⁴⁷ Jedno od najimpresivnijih otkrića fenomenološkog pokreta je hitro uviđanje kako istraživanje strukture ljudskog iskustva nezaobilazno pokreće pomak prema uvažavanju različitih razina osobne svijesti kao intrinzično povezane sa sviješću drugih te pojavnim svijetom u vidu empatične umreženosti (Depraz 1995). Prema Vareli, svijest nije neka privatna stvar ili interni događaj posjedovanja ili postojanja jednake kakvoće kao i vanjski, nesvjesni svijet. Ono na čemu bazira svoj pogled na svijest je ustupanje mjesta eksplicitnoj i centralnoj ulozi prvog lica i zauzimanju svježeg pogleda na iskustvo u specifičnoj gesti refleksije *fenomenološke redukcije* bazirane na četiri koraka: stavu/redukciji, intimnosti/intuiciji, opisu/invarijantima i treningu/stabilnosti.

Pod redukcijom predmnijeva naglu, kratkotrajnu suspenziju vjerovanja oko analiziranog, privremeno ukidanje uobičajenog dijaloga oko nečeg i zatezanje unaprijed postavljenog načina strukturiranja sveprožimajuće pozadine svakodnevnog života (Varela 1997:4). Drugim riječima, kroz pojam redukcije Varela poziva na suspenziju razmišljanja orijentiranog na sadržaj u korist dubljeg promišljanja izvorišta nastanka samih misli.

Rezultat redukcije je životniji prostor iskustva koji umanjuje granicu između vanjskog svijeta i nositelja iskustva uvodeći sljedeću Varelinu kategoriju intimnosti i intuicije. Ostvarivanje intimnosti s fenomenom baza je kriterija istine u fenomenološkoj analizi zato što neposrednost iskustva otvara mnogolikosti horizonata prema kojima je moguće razviti interes. Intimnost se ujedno nastavlja kultivacijom imaginarnih varijanti koje u virtualnom prostoru uma uzimaju u obzir višestruke mogućnosti fenomena u nastanku (Varela 1997:5). Kretanje prema intimnosti ili neposrednosti iskustva stvara intuiciju koja zajedno s refleksijom predstavlja dvije osnovne ljudske osobine zahvaćene fenomenološkom redukcijom.

47 Iznosi tri temeljna pristupa kognitivnih znanosti od kojih se on svrstava u treći. Prvi, kako sam naziva desničarski, zastupaju P. S. Churchland i F. Crick. Kategorizirani kao neuroreduccionisti ili eliminivisti čine najveći postotak neuroznanstvenika, a glavna misao im je rješavanje "tvrdog problema" svijesti eliminacijom iskustva u korist nekog oblika neurobiološkog momenta koji generira pojavu svijesti. Drugu, centristički orijentiranu grupaciju čine funkcionalisti kao npr. Jackendorf, Baar ili Dennet. Funkcionalistički pristup, inače najpopularniji, započinje detekcijom bazičnih modularnih vještina koje se naknadno uvrstavaju u teoretski okvir tako da se njihov zbroj tretira kao iskustvo. Navedeni pristup dolazi s pozicije trećeg lica, eksternalistički je, a njegova popularnost leži u prihvatanju realnosti iskustva i mentalnog života zadržavajući metode i ideje iz poznatih okvira empirijskih znanosti. U treću, ljevičje orijentiranu opciju, spada Varelin pristup ljudskoj kogniciji baziran na davanju eksplicitne i centralne uloge prvom licu i ireduktibilnoj prirodi iskustva, istovremeno odbijajući dualističku koncesiju ili pesimističnu predaju (Varela 1997:2-3). U Varelin sektor spadaju Lakoff, Johnson, Searle itd.

Postignuća intuitivnim dokazima traže prevedenost u komunikacijskim elementima poput jezika ili nekog drugog simboličkog sustava, što uvodi treću Varelinu instancu - opis invarijanti. Materijalnost opisa, prema fenomenološkoj redukciji, gotovo jednako kao intuicija definira naše iskustvo: "Mi govorimo o utjelovljenju koje inkarnira i oblikuje ono što iskušavamo" (Varela 1997:5). Kako bi se fenomenološke vještine održale i dodatno razvile potreban je trening stabilnosti. Razlog moranja perzistentnog kultiviranja redukcije leži u njezinoj notornoj fragilnosti.

Jedino u balansiranom i discipliniranom odnosu eksterne i iskustvene strane nekog elementa, Varela vidi put ka premošćivanju jaza između biološkog i iskustvenog uma. Znanost i iskustvo ograničavaju i modeliraju jedno drugo slično kao, prema Varelinim navodima, dva objekta u plesu. I upravo u ovoj točki fenomenološki pristup vidi potencijal za transformaciju. Ujedno i zapravo najkrucijalnije, fenomenološka redukcija iziskuje odbacivanje uvriježenih predodžbi o znanstvenom radu i propitivanja načina znanstvenih praksi kao dijela tekture našeg kulturnog identiteta. To da doživljavamo svijet nije sporno, no ono što Maturana i Varela žele pokazati jest da je nerazlučiva naša povijest bioloških i socijalnih aktivnosti od toga kako ga doživljavamo.

6.2. KULTURNA BIOLOGIJA

Uzimajući u obzir terensko iskustvo, vlastito kvantističko stanje, razradu pojma svijesti neurofenomenološkim pristupom te ispitane pojmove *život kao* i *subjektivan život*, zaokružila bih istraženo kroz Maturanin pojam *kulturne biologije*:

"Kulturna biologija precizirano predmnijeva biti u službi prirodne kulturne biologije, odnosno antroposfere, ljudskog življenja i ljudskog habitata koji se u ovom trenutku proširuje na sve dimenzije Zemlje zahvaćajući i biosferu (...) Mi nemamo izoliranu biosferu ili antroposferu već cjelinu biosfera-antroposfera koja mora biti harmonična. Njezina harmonija leži u prepoznavanju da je ta cjelovitost biološko-kulturna iz razloga što se pojavljuje i postoji onda kada ljudska bića prepoznaju i osvijeste da su njezin konstitutivni dio." (Moreno 2011)

Drugim riječima, bilo iskustvo svijesti, kvantne ili transcendentalne, Isusove ili Buddhine, božanske ili *madhymakističke*, pa u konačnici *subjektivnog života* ili *života kao*, snažnije ili manje, njegova je interpretacija ili denominacija uvijek rezultat kulture odnosno socijalne arhitekture konteksta u određenoj točki vremena u prostoru. Namjerno koristim

termin interpretacija zato što proniknuti u teksturu tuđeg intimnog iskustva svijesti ili duboke molitve je nemoguće. Dostupno je jedino pokušati posegnuti za osobnim iskustvom. No, nerijetko je i samo osobno iskustvo nesagledljivo onome tko ga proživljava. Ali ono što se zasigurno nameće imanentnim jest socijalni kontekst koji danome daje tlo, kakvoću, okus, jezik i značenje. Govoriti o dubokom religioznom iskustvu ili svakodnevnom praksama *života* kao znači govoriti o povijesti institucija - razvoju Crkve, društvenim dinamikama koje oblikuju shvaćanje i razumijevanje kršćanstva, političkom kontekstu koji pogoduje ili potire prakticiranje religije, obiteljskom nasljeđu, odrastanju, sjećanju na primjerice baku ili pak banalizirano, iskustvima na satovima vjeronauka, možda i potisnutoj projekciji odnosa s ocem. U slojevitost naslaga navedenog vrlo je teško akuratno i sa sigurnošću proniknuti. A sve navedeno, i još mnogo oku nevidljivom dio je duboke uronjenosti i fiksiranosti u matricu kulturnog.

Ximena Davila, terapeutkinja i Maturanina suradnica, u oblikovanju pojma kulturne biologije poentira slijedeće: "Otkrila sam kako su sva bol i patnja zbog kojih netko traži relacijsku pomoć kulturnog porijekla ove patrijarhalne kulture čije smo dio" (Moreno 2011), te dodaje:

"Štoviše, kad mi konzultirana osoba govori o vlastitoj boli i patnji, on ili ona mi nesvjesno otkriva trenutak kulturno-relacijske matrice iz kojeg potječu bol i patnja koju on ili ona proživljava; i u istom procesu on ili ona ujedno nesvjesno otkriva izlaz od te iste patnje i boli u kulturno-relacijskoj matrici u kojoj on ili ona trenutno živi." (Moreno 2011)

Davila nadalje vrlo zanimljivo zaključuje kako patnju uzrokuje moment poricanja ljubavi u prošlosti, ali problem ne leži uopće u prošlosti kao takvoj već u činjenici da je ona kontinuirano njegovana u sadašnjosti. To zapravo otvara mnoga konceptualna vrata, jer poriče uvriježene Freudove stavove oko socijalnog pogleda na studij histerije. Naime, istražujući žensku histeriju, Freud govori o traumi i represiji ili potiskivanju kao glavnom uzroku patnje, dok Davila u potpunosti obrće tijekom promišljanja tvrdnjom kako je kultura ta koja patnji pruža mogućnost dugotrajne konzervacije u sadašnjosti. Razlog zašto kultura postaje glavni agens u dugogodišnjem skladištenju boli leži ponovno u kulturi samoj; točnije u njenim konceptualnim postavkama. Prema autorici, glavna odlika zapadne patrijarhalne kulture jest negacija ljubavi.

Na tragu iznesenog, pisati o karakteristikama *subjektivnog života* i prijanjajućeg mu kvantnog aktivizma znači raščesljavati dinamike, potrebe i pukotine socijalnih kulisa iz kojih

je izronio. Govoriti o kvantnom iskustvu, jer govorni čin je jedino što preostaje promatraču duhovnih praksi, jest zapravo popisivati obilježja kulturnog formata koji je danome omogućio slobodan prostor za formiranje, kreativno amalgamiranje i proizvoljno asociranje sa svim dosad dostupnim duhovnim sjećanjima. A to je kontekst postmoderne i neoliberalnog kapitalizma.

Kvantno polje svjesnosti postaje znanstvena datost, empirijska, laboratorijska, eksperimentalna, tehnološki ispitana i formulom zabilježena. Tehnički je funkcionalna, ali još uvijek iskustveno doživljena tek od nekolicine. Osnove kvantne mehanike postoje svega sto godina, trenutno nisu do kraja racionalno objašnjene, a duhovni pokreti u njeno ime kreću tek zadnjih desetljeća. Retorika kvantista vrvi terminima oslobođenja, odbacivanja datosti, gašenja uma i povratka svijesti što slijedeći kulturno-biološki pogled Davilove, ukazuje upravo na nedostatke kulturnog krajolika u kojem je spomenuta retorika stvorena. Preciznije, preslikava bolne točke kapitalističkog okruženja u kojem je subjekt kvantnog aktivista pozicioniran. Težnje kvantista, pomno organizirane i upakirane u duhovno jezikovlje novodobnog prizvuka, zapravo "vrište" o uvjetovanosti kulturnim momentom vapeći za rasterećenjem od eurocentrične kapitalističke paradigme.

Kao potvrda iznesenom može poslužiti istraživanje slovenske sociologinje Barbare Potrate čije rezultate diskutira u tekstu "New Age, Socialism and other Millenarianisms: Affirming and Struggling with (Post)Socialism" objavljenom 2004. u časopisu *Religion, State and Society*. Autorica provodi istraživanje na temu dubinskih promjena u novodobnom diskursu duhovnosti detektiranih prijelazom sa socijalističkog na postsocijalističko, odnosno kapitalističko uređenje. Na temelju preko 70 ispitanih slovenskih praktikanata uključenih u više od 50 *new age* disciplina između 1998. i 2002. Potrata dokazuje, kako sama naziva, podijeljenost *new age* Sebstva. Dovodeći u odnos milenarističke pokrete socijalizma, *new age*-a i postsocijalizma, bilježi značajnu utjelovljenost novodobnog diskursa unutar premisa socijalističke ideologije bez obzira na svekolike težnje *new age* zagovornika za istupom od univerzalističkih i neindividualističkih komunističkih prohtjeva.

Prema Potrati podijeljenost se nastavlja kroz kapitalizam gdje *new age* ostaje nezadovoljan postojećim, neformalan i privatn (Potrata 2004:12). Novine s kojima se "društveno Sebstvo" *new age* pokreta pa time i teritorij formiranja *subjektivnog života* susreću u kapitalizmu tiču se promjena u politici, poduzetništvu, neoliberalizaciji tržišta, novim fragmentacijama i podjelama te pomaku težišta s fizičkog rada kao konstituenta subjektiviteta

(reguliranog od strane državnog aparata) na proizvodnju usluga kontroliranu zakonima globalnog tržišta. Ono što pogoduje idejama i praksama novodobne duhovnosti su nova poimanja individualizma, privatnog poduzetništva te njegovanja spiritualnih vrijednosti vezanih uz izražavanje muškosti. Naime, s obzirom na odlike prethodnog uređenja u kojem se država u potpunosti brinula o stanju i sudbini pripadajućih joj pojedinaca pokazujući na taj načini odlike feminiziranosti sročeni u sintagmu "država majka" i u neku ruku osakativši građane od osjećaja proaktivnosti, *new age* postsocijalističkih kapitalističkih sustava uvelike se orijentira na promicanje karakteristika maskuliniziranosti kako kod žena, tako i kod muškaraca. Odlike poput poduzetništva, asertivnosti, prodornosti i borbenosti postaju nezaobilaznim momentima definicije *subjektivnog života*. One se zdušno pretaču i na etiku okosnice subjektifikacije novodobnog društvenog Sebstva, odnosno kovanicu – "rad na sebi", presuđujući joj time karakter, dinamiku i intenzitet. "Rad na sebi" kao temelj nove spiritualnosti upućuje na apsolutnu djelatnu angažiranost subjekta u svrhu ostvarivanja, oslobađanja i postizanja idealnih osobnih identiteta kroz stvaran rad na vlastitoj nutrini. Navedeno je zapravo podsvjesno repliciranje temeljne kapitalističke paradigme bespogovorne radne etike s izvorom u protestantskoj misli:

"S jedne strane, ovaj koncept je nastavak socijalističkog razumijevanja formacije identiteta kako su ljudi proizvedeni kroz fizički rad. S druge strane, ideja o "radu na sebi" implicira potrošnju s obzirom na uključivanje konzumacije različitih *new age* proizvoda i usluga."
(Potrata 2004:373)

U novozatečenoj socijalnoj realnosti, rad kreira individue kroz tržište i potrošnju što otvara goruće moralno pitanje: Kako biti socijalan za vrijeme zadovoljavanja osobnih individualističkih interesa? Prema Potratinom istraživanju, *new age* rješava spomenuti moralni vakuum uvođenjem spiritualizacije potrošnje i stvaranjem mreža socijabilnosti kroz tržišnu razmjenu gradeći odnose reciprociteta među ljudima koji bi inače postali atomizirani individualistički pretendenti *new age* tržišta, nepovezani srodstvom ili bliskim prijateljskim vezama. Kapitalistički *new age* diskurs na taj način reciklira temeljne socijalističke vrijednosti ugrađujući ih u paradigmu neoliberalnog tržišta. I tu se zapravo rađa situacija podijeljenosti društvenog Sebstva - sve one karakteristike socijalističkog vremena koje su tada percipirane kao prijeteće subjektifikaciji novodobnog Sebstva jednom dospjele u toliko željeni kapitalistički diskurs mutiraju u spasonosne od istog.

Upravo istovjetnu rupturu pokazuje i kvantističko-aktivistički diskurs koji iznjedren u okvirima neoliberalne postmoderne matrice kroz vlastitu retoriku konačnog oslobođenja od svih datosti svjedoči o manjkavostima same matrice u kojoj se pojavljuje i razvija. Sloboda od samoga sebe, sloboda od svih društvenih datosti, sloboda od sistema, sloboda od nametnutosti, sloboda od fiksiranosti, a napose od materijalnosti u njenom najdubljem smislu progovara o alijenaciji i uklještenosti društvenog Sebstva usred krutih prohtjeva kapitalizma. Žustri porast hiperprodukcije i hiperkomodifikacije opstruira, sesilizira, možda i "debiologizira" te na koncu pasivizira društveno Sebstvo koje vapi za oslobođenjem od teške mu i bremenite neoliberalne rigoroznosti. Jednom tako socijalno, fiziološki, emotivno i ekonomski umrtvljen subjekt izlaz traži kroz gramatiku iskonske unutarnje slobode.

7. ZAKLJUČAK

Rad tematizira usporedbu kovanica *život kao* i *subjektivan život* (Heelas i Woodhead 2005). Autori prijanjaju spomenute pojmove uz iščitavanje promjena u sferi svetoga kao dio okvira suvremenih kulturnih praksi.

Život kao tiče se procesa subjektifikacije karakterističnih za pripadnike tradicionalnih religijskih sustava čije su osnovne značajke hijerarhiziranost, poštivanje društvenih obrazaca, subordiniranost, predaja vanjskom transcendentalnom entitetu te tendencija ka kolektivitetu. Pristutan u prakticiranju religioznosti u tradicionalnom kongregacijskom obliku, *život kao* upućuje na transcendentalni izvor značenja i autoriteta kojem se subjekti komodificiraju na uštrb odustajanja od vlastitih jedinstvenih subjektivnih života. Pojam *života kao* obitava u tradicionalnim religijskim sustavima poput primjerice kršćanstva.

Oprečno, *subjektivan život* obuhvaća procese subjektifikacije koji odstupaju od utjelovljenja normi ili izvanjske društvene datosti i zamjenjuju se življenjem osobnog autoriteta kao jedine dominantne unutarnje instance. Oslanjanje na suptilno praćenje unutarnjih stanja, mentalnih procesa, svijesti, emocija, tjelesnosti i senzacija postaju opća mjesta konstituiranja subjektivnog života, a prema svim svojim značajkama spadaju u diskurs novodobne duhovnosti.

Diskurs svetoga pomiče težište s prihvatanja subordiniranog života na sakralizaciju subjektivnosti i klanjanje vlastitoj specifičnosti. Pojam *subjektivnog života* ocrtava dinamike novodobne duhovnosti ili *new age* pokreta.

Dihotomiju *života kao* i *subjektivnog života* propitala sam kroz suprotstavljene diskurse kršćanstva i kvantnog aktivizma, predstavnika tradicionalnog religijskog prakticiranja te novodobnog pastichea duhovnosti postmoderne. Terenski rad na primjeru kršćanske zajednice u Rovinju i skupine kvantnih aktivista sa susreta u Buzetu potvrdio je Heelas- Woodheadine postavke dihotomijskih procesa subjektifikacije u diskursu svetog te kao temeljnu prijepornu točku iznjedrio pitanje svijesti.

Upravo je svijest osnovni pojavni kamen spoticanja, kako u terenskom istraživanju tako u obrađenoj literaturi, koji temeljno razdvaja retoriku suprotstavljenih diskursa. Navedeno me potiče na dublje zahvaćanje problematike.

U nastojanju izjednačavanja dometa kvantne mehanike s duhovnim dimenzijama čovjekova postojanja, kvantisti uzimaju svijest kao osnovnu poveznicu egzaktnog i mističnog. Najglasnija platforma za propitivanje tog problema jest Institut Mind and Life sa sjedištem u

SAD-u, nastalom na temelju Dalaj Laminih *Mind and Life Dialogues* u Dharamsali, Tibet. Osnovni naum spomenutih dijaloga očituje se u iznalaženju sinonimnosti između dometa zapadnih prirodnih znanosti i budističkog nauka madhyamakističke orijentacije. U nastojanju asociranja svijesti kao temelja ljudskog postojanja koji prethodi i prednjači nad tijelom, odnosno materijalnim ostvarajem svekolikog postojanja, ton dijaloga derotiraju trenutni dometi neuroznanosti. Naime, kvantisti i budisti, s gotovo zaista podjednakim teorijskim osnovama, smatraju svijest jedinom imanentnom datošću egzistencije - onom koja dolazi prije krutog postojanja, onom koja stvara samo solidificirano postojanje i onom koja nije nužno locirana u mozgu. Zašto je to uopće bitno za cijelu raspravu oko kvantnog aktivizma?

Zato što, ukoliko bi ljudska svijest bila nelocirana u mozgu i egzistirala isključivo kao *sui generis* energetska pojava bez kakvoće koja samo mijenja forme postojanja, to bi impliciralo da je ostvaraj svijesti odnosno pojedinac, imun na socijalni kontekst u kojem egzistira. Drugim riječima, svijest je kreacija iz koje nastajemo, kojoj se vraćamo i u koju smo uronjeni, no socijalne dinamike materijalnog konteksta u kojem obitavamo, odnosno društva, od slabog su utjecaja na mijenjanje tekture te iste svijesti.⁴⁸ Navedeno je zapravo nevoljko za kulturnoantropološki pogled uzimajući u obzir tijelo kao krucijalno sjecište biološkog i kulturnog.

Tijelo je ključno za primarni doživljaj okoline i interakciju s njom posredstvom svog biološkog aspekta - perceptivnog sustava i motoričkih sposobnosti, te ujedno uključeno u formiranje sustava vrijednosti i stavova koji predstavljaju svojevrsnu nadgradnju odnosno upliv kulturološkog aspekta. Oba su sustava, biološki i kulturni, intrinzično povezana i funkcioniraju u konstantnom međuodnosu. Tjelesna osnova izgradnje mentalnih reprezentacija, uvjerenja i stavova sadržana u konceptu tjelesne slike upućuje na kulturnu definiranost osobnog, kulturološkim tijelom oblikovanog identiteta (Marot i Bujan 2008:112):

"Tijelo je stvarni temelj identiteta, pozadinski autor u nama upisane slike svijeta, i predstavlja onaj faktor od kojega nikada – ma kako ga minimizirali, racionalizirali ili čak i izravno negirali – ne možemo pobjeći, koji dopire do značenja koja uspostavljamo iz sfere nesvjesnog koju nastanjuje, one koju smo najmanje sposobni podvrgavati kontroli, a potpuno nesposobni do kraja poništiti." (Biti u Marot i Bujan 2008:112)

48 Dr.Davor Pavuna govori o tome kako kvantni fizičari nisu do kraja sigurni u navedeno. To je još uvijek pitanje istraživanja.

Upravo stoga, potvrdu nalazim u postavkama pojma *živog mesa bitka* francuskog filozofa estetskog, Mauricea Merleau-Pontyja, koji govoreći o ljudskoj svijesti povratak k njoj vidi upravo kroz putanju poistovjećenja s tijelom. U konačnici, Pontyjeva trajektorija dolaska do svijesti ili oceanskog osjećaja totalnosti jest kročenje putem kulture i razgradnje njezinih ukorijenjenih zadataki. Sljubljenost biološkog, svjesnog i socijalnog pronalazim u kulturnoj biologiji, sintagmi čilenaskog biologa Humberta Maturane.

I konačno, za ultimativnim objašnjenjem stršećeg pojma svijesti posežem u radu Maturanine suradnice Ximene Davile koja djelujući na mikrosocijalnoj razini, individualnom terapijskom radu, dokučuje kako je individualan problem svijesti odgovor iz dubine puknuća i rascjepa matrice kulturnog sistema. Svako stremljenje, patnja, bol ili težnja na individualnoj razini postojanja podsvjesno progovara o nedostacima kolektivnog temelja kulturnog. Praktično, problem dugogodišnje potisnute patnje ne leži u uvriježenom freudovskom ishodu traumatskog događaja, već u društvenom sustavu koji uopće omogućava njezino unutarnje skladištenje i gajenje. Patnja, prema Davili, ogledalo je kulturnog koje dubinski negira ljubav.

Shodno kulturnobiološkom pristupu, stremljena kvantnog aktivizma s pripadajućom retorikom novodobne duhovnosti oslobođenja od društvenih datosti, autoriteta, sustavne hijerarhiziranosti te željenim povratkom čistoj svijesti zapravo svjedoče o rasporu unutar okvira kulturne paradigme u kojem je pokret nastao i nadalje egzistira - domeni zapadnog neoliberalnog kapitalizma. Posljednje potvrđujem istraživanjem slovenske sociologinje Barbare Potrate provedenom na više od 70 praktikanata većeg broja *new age* disciplina u razdoblju između 1998. i 2002. Autorica diskutira promjene koje zatiču društveno Sebstvo na prijelazu sa socijalističkog na kapitalističko uređenje. Sve one osobitosti sustava prijeporne za kvalitetan proces subjektifikacije *new age* praktikanta za vrijeme socijalizma postaju spasonosnim atributima za opstanak novodobnog tijela tijekom kapitalizma. Naime, beskrupuloznost uvjeta i zahtjeva postmodernog neoliberalnog tržišta generira moralni vakuum s gorućim pitanjem: Kako biti socijalan za vrijeme zadovoljavanja osobih individualističkih interesa? Navedeno sustav rješava posezanjem za osobitostima socijalističkih atributa: spiritualizacijom potrošnje i razvijanjem mreža socijabilnosti.

Kapitalistički *new age* diskurs na taj način reciklira neke od osnovnih socijalističkih vrijednosti ugrađujući ih u podnošenje paradigme neoliberalnog tržišta. Na tragu Potratinih rezultata, zaključujem kako retorika procesa subjektifikacije *subjektivnog života* unutar novodobnih spiritualnih praksi nošena kvantističko-aktivističkim pogledom vapi za slobodom od surovosti prohtjeva individualizacije zapadnog neoliberalnog.

8. LITERATURA I IZVORI

- BITBOL, Michel. 2008. "Is Consciousness Primary?". U *NeuroQuantology* 6/1:53-72.
- BOŽIĆ, Goran. 2005. "Čudesni svijet kvantne mehanike." *Festival ljepote fizike*, 17. ožujka. http://eskola.hfd.hr/clanci/Cudesni_svijet_kvantne_mehanike_G_Bozic.pdf / (pristup 1. 3. 2016.).
- BRNČIĆ, Jadranka. 2007. *Biti katolik još*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- CASTANEDA, Carlos. 1991. *Tales of Power. (The Teachings of Don Juan)*. Washington: Washington Square Press.
- ČAKARDIĆ, Ankica. 2010. "Prije-ugovorno stanje i moderni red". U *Čovjek i kultura*, ur. Nikola Skledar i Ivana Zagorac. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 123-141.
- ĐURIĆ, Mihajlo. 1964. *Sociologija Maxa Webera*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- FOGLIA, Lucia i Robert A. WILSON. 2013. "Embodied Cognition". *WIREs Cognitive Science* 4/3:319-325.
- GOSWAMI, Amit. 2008. *God Is Not Dead: What Quantum Physics Tells Us about Our Origins and How We Should Live*. Charlottesville: Hampton Roads Publishing Company, Inc.
- GREENE, Brian. 1999. *The Elegant Universe: Superstrings, Hidden Dimensions and the Quest for the Ultimate Theory*. New York: W.W. Norton.
- HEELAS, Paul i Linda WOODHEAD. 2005. *The Spiritual Revolution: Why Religion Is Giving Way to Spirituality (Religion and Spirituality in the Modern World)*. Oxford: Blackwell Publishing.
- HERRICK, James A. 2003. *The Making of the New Spirituality: The Eclipse of the Western Religion Tradition*. Downers Grove: Inter Varsity Press.
- HORVAT, Nikola. 2013. "Dr. Jadranka Brnčić – otvoren govor i promjene u Crkvi." *Vjetar*, 18.ožujka. <https://ivan8zare32.wordpress.com/2013/03/18/dr-jadranka-brncic-otvoren-govor-i-promjene-u-crkvi/> (pristup 15. 4. 2016.).
- HUBER, Izabela. 2015. *Problem svesti u filozofiji duha i psihoterapiji*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
- HUZJAK, Miroslav. 2006. "Odgoj, misao i smisao: pogled na odgoj kroz prizmu teorije umjetnosti". *Metodički ogledi - časopis za filozofiju odgoja* 12/2:21-30.
- JAMESON, Frederic. 1983. "Postmodernism and Consumer Society". U *The Anti-Aesthetic Essays on Postmodern Culture*, ur. Foster Hal. Seattle: Bay Press.

- KOPIĆ, Mario. 2013. "Gramatologija oka". *Zarez* 15/359:40.
- LYOTARD, Jean-Francois. 1979. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- LYOTARD, Jean-Francois. 2005. *Postmoderno stanje*. Zagreb: Ibis-grafika.
- MANDARIĆ, B.V. 2000. *Religiozni identitet zagrebačkih srednjoškolaca*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar/Katolički bogoslovni fakultet.
- MAROT KIŠ, Danijela i Ivan BUJAN. 2008. "Tijelo, identitet i diskurz ideologije". *Fluminensia* 20/2:109-123.
- MATUŠEK, Alen. 2007. "Temeljne razlike New Agea i kršćanstva". *Pogled*, 15. veljače. <http://www.pogled.org/03pog05/newage.htm/> (pristup 17. 5. 2014.).
- MORENO, Cristina. 2011. „Earth Charter and Cultural Biology, Co-Inspired by Love“. *Earth Charter Initiative*, 26. travnja. <http://earthcharter.org/invent/images/uploads/MATURANA%20VIDEO%20%20CT%20Y%20BIOLOGIA%20CULTURAL%20Eng.pdf/> (pristup 10. 4. 2016.).
- MOSKOWITZ, Clara. 2012. "Largest Molecules Yet Behave Like Waves in Quantum Double-SlitExperiment". *Live Science*, 25. ožujka. <http://www.livescience.com/19268-quantum-double-slit-experimentlargest-molecules.html/> (pristup 15. 4. 2016.).
- NIKIĆ, Mijo. 2001. "Kriza New Agea". *Obnovljeni život* 56/3:373-383.
- PERAK, Benedikt. "Prema kognitivnoznanstvenom shvaćanju iskustva svetoga". *Filozofska istraživanja* 30/1-2:237-267.
- POTRATA, Barbara. 2004. "New Age, socialism and other Millenarianisms: affirming and struggling with (post)socialism". *Religion, State & Society* 32/4:365-379.
- ROWELL, Margit. 1997. *Objects of Desire, The Modern Still Life*. New York: The Museum of Modern Art.
- RUTIĆ, Sanja i Marija KNEŽEVIĆ. 2013. *Suvremena književnost američkih starosjedilaca: Contemporary Native American Literature*. Osijek: Filozofski Fakultet Osijek.
- SPICKARD, James V. "What is Happening to Religion? Six Sociological Narratives". *Nordic Journal of Religion and Society* 19/1:13-29.
- TIĆAC, Ines. 1994."Teškoće sociologijsko-religijskog pristupa new age-u". *Društvena istraživanja* 10-11/2-3:263-278.
- TURK, Davorka. 2007. "Ideologija "New Agea". *Diskrepancija* 8 /12:77-101.
- VARELA, J. Francisko. 1997. "A science of consciousness as if experience mattered". U

- Towards the science of consciousness: The second Tucson discussions and debates*, ur. Stuart R. Hamerhoff, Alfred W. Kazniak i Alwyn C. Scott. Boston: MIT Press, 31–44.
- VARELA, J. Francisko. 1980. "Describing the logic of the living". U *Autopoiesis; A theory of living organization*, ur. Milan Zeleny. Oxford: North Holland, 36–48.
- WEBER, Max. 1997. *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.
- WILSON, Robert A. i Lucia FOGLIA. 2011. "Embodied Cognition". U *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ur. Edward N. Zalta. <http://plato.stanford.edu/entries/embodied-cognition/> (pristup 13. 3. 2016.).
- ZLATAR, J. 2008. "Anthony Giddens: Refleksivna projekcija osobnosti". *Revija za sociologiju* 39/3: 161–182.
- ZUKAV, Gary. 2012. *The Seat of the Soul*. New York: Simon and Shuster.

Sažetak

Kvantni aktivizam: kulturnoantropološki pristup odnosu vjere i znanja

Rad propituje odnos pojmova *život kao* i *subjektivan život*, konceptualnih kovanica autora Paula Heelasa i Linde Woodhead iznesenih u *The Spiriuual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality* (2005). Dihotomiju pojmova dovodim u odnos kroz kontekst pojavnosti religije kao organiziranog sustava vjerovanja i duhovnosti Novog doba unutar zapadne neoliberalne kulturne paradigme na temelju terenskog istraživanja provedenog na primjeru dinamika rimokatoličke zajednice u Rovinju i skupine kvantnih aktivista s područja Istarske županije. Rezultati istraživanja potvrđuju pomak u diskursu svetog namećući prijepornu točku pitanja svijesti koja ultimativno potvrđuje dihotomijski raskorak premisa Heelasa i Woodheadove. Daljnu razradu iznjedrujućeg pitanja svijesti vršim kroz znanstvene rasprave *Mind and Life Dialogues*, promišljanja M. Merleau-Pontyja, Humberta Maturane, Ximene Davile i Barbare Potrate zaključujući kako pomak u diskursu svetog, utjelotvoren u inačicama novodobne duhovnosti, svjedoči o puknućima zapadne kulturalne matrice stremeći za slobodom od surovosti procesa individualizacije neoliberalnog kapitalizma.

Ključne riječi: *život kao*, *subjektivan život*, kvantni aktivizam

Summary

Quantum Activism: Cultural Anthropological Approach to the Relationship Between Faith and Knowledge

The paper questions the relation between the concepts *life-as* and *subjective-life* coined by Paul Heelas and Linda Woodhead argued in *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality* (2005). The dichotomy between given notions is brought into reference across the context grounded in the phenomenology of religion as an organized belief system and New Age spirituality within the frames of Western neoliberal cultural paradigm through a field research conducted on the example of dynamics between Roman Catholic community in Rovinj and a group of quantum activists in Istrian County, Croatia. Research results confirm shift in the landscape of sacred imposing controversy in the question of consciousness which ultimately confirms dichotomical discrepancy of the premises suggested by Heelas and Woodhead. Further analysis of the emerging question of consciousness is pursued through scientific argumentations encountered in *Mind and Life Dialogues*, reflections of M. Merleau-Ponty, Humberto Maturana, Ximena Davila and Barbara Potrata concluding the shift in the landscape of sacred, embodied in vast varieties of new age spiritualities, witnesses ruptures in Western cultural matrix and aims freedom from the rigid individualization processes of neoliberal capitalism.

Key words: *life as*, *subjective life*, quantum activism